

TÜRKMEN ŞAİRİ ZELİLİ’NİN EDEBÎ KİŞİLİĞİ ŞİİRLERİ VE İMLÂ ÖZELLİKLERİ¹

Hüseyin YILDIRIM²

ÖZ

Tarihî dönemlerde Türkmenlerin konuşma dilleri Oğuz Türkçesi iken, yazı dilleri Çağatayca olmuştur. Doğu ve Batı Türk lehçelerinin arasında kalmış olması nedeniyle, farklı lehçelerden özellikler taşıyan Türkmen Türkçesi, her zaman araştırmacıların dikkatini çekmiştir. 18-19. yüzyıllardan itibaren, başta Türkmen klâsik edebiyatının büyük şairi Mahdumkulı olmak üzere, onun izinden giderek Kemine, Zelili, Seydi, Mollanepes gibi şairler eserlerinde edebî dili halk diline yaklaştırmışlardır. Klâsik edebiyat dilini halk diline yaklaştırmada yeni bir yöntem, yeni bir tarz yaratan ve kendi izinden gelenleri eğitmeyi, onlara tesir etmeyi başaran Mahdumkulı’nın izinden giden şairlerden biri de Gurbandurdı Zelili’dir. Bu çalışmada; önce Zelili’nin *hayatı*, *eserleri*, *edebî kişiliği*, *şiiirlerinin konuları* üzerinde durulacaktır. Sonra şairin şiiirlerindeki *ünlü* ve *ünsüzlerin* kelime başında, ortasında ve sonundaki yazılış özellikleri ele alınacaktır. Eklerin imlâ özellikleri başlığı altında da *yapım eklerinin*, *isim çekim eklerinin*, *fil çekim eklerinin* ve *filimsilerin* yazılışı ve varyantları; sonuna geldiği kelimelere bitişik ya da ayrı yazılışı; ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlanıp bağlanmadığı gibi dil ve imlâ özellikleri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Zelili, Türkmen şairi Zelili, Gurbandurdı Zelili, Türkmen şiiiri.

Yıldırım, Hüseyin. "Türkmen Şairi Zelili’nin Edebî Kişiliği, Şiiirleri Ve İmlâ Özellikleri". *idil* 6.34 (2017): 1667-1700.

Yıldırım, H. (2017). Türkmen Şairi Zelili’nin Edebî Kişiliği, Şiiirleri Ve İmlâ Özellikleri. *idil*, 6 (34), s.1667-1700.

¹ Bu çalışma "Zelili Divanı (Metin-Aktarma-Gramer İncelemesi)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

²Yrd.Doç.Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, huseyin(at)gazi.edu.tr

LITERARY PERSONALITY, POEMS AND SPELLING CHARACTERISTICS OF TURKMEN POET ZELILI

ABSTRACT

In historical ages, speaking language of Turkmens was Oghuz Language, but the written Language was Chagatai language. Due to it's characteristics of being between Eastern and Western Turkish dialects, Turkmen Turkish has always attracted the researchers with its characteristics from different dialects. Since 18th and 19th centuries, especially the great poet of classic Turkmen literature, Mahdumkuli, and poets such as Kemine, Zelili, Seydi, Mollanepes following him have connected the literary language to the public language in their works. One of the poets following Mahdumkuli, who created a new method and style in connecting the classical literature language to the public language, trained his followers and succeeded to impact them, is Gurbandurdi Zelili. In this study, firstly *life, works, literary personality, subjects of poems* of Zelili will be mentioned. Then the writing characteristics of *vowels and consonants* at the beginning, middle and end of words in his poems will be considered. Under the title of spelling characteristics in the attachments, writing and variances of *derivational suffixes, name suffixes, verb suffixes and verbs*; writing attached or separated in words; and language and spelling characteristics such as whether they are connected to vowel and consonant compliance will be evaluated.

Keywords: Zelili, Turkmen poet Zelili, Gurbandurdi Zelili, Turkmen poem.

Giriş

Zelilî'nin Hayatı

Zelilî, 19. yüzyıl Türkmen klasik edebiyatının önemli temsilcilerindendir. Şairin asıl adı “Gurbandurdı” olup “Zelilî” ise onun edebî mahlâsıdır ve “ezilen, horlanan, omzuna basılan, âciz, aşağılanan” gibi manaları ifade eder.

Türkmenlerin Gökleñler tayfası, genel itibariyle, Gayı ve Dodurga olmak üzere iki büyük uruğa ayrılır. Zelilî, Gökleñ tayfasının, Dodurga uruğunun, Gerkez boyunun, Nazargulı bölüğünün, Kemerler adlı kolundandır (Durdıyev, 1960: 5).

Zelilî'nin babasının adı Mähmetdövlet, annesinin adı Hurma'dır. Kardeşinin adı ise Nepes'dir. Annesi Hurma, Türkmenlerin büyük şairi Mahdumkulı'nın kız kardeşidir (Övezgeldiyev, 1982: 6)³.

Şair, tahminen 1779-1780 yıllarında, hâlen İran sınırları içinde bulunan Gürgen nehri civarındaki, Gürgen'in Garaguzı köyünde dünyaya gelip bir müddet oralarda yaşamış; daha sonra da Etrek, Garrıgala bölgelerinde ömür sürmüştür (Azmun, 1966b: 54; Çarıyarov, 1990: 41).

Zelilî'nin Doğum ve Ölüm Tarihi İle İlgili Görüşler

Şairin doğum ve ölüm tarihleri ile ilgili farklı görüşler vardır. Ancak bu görüşler, esas itibariyle, birbirinden çok da uzak yılları işaret etmez. A. Ahundov-Gürgenli, 1940 yılında çıkan Zelilî ile ilgili eserinde şairin doğum yılını 18. yüzyılın sonlarında (1780-90'lı yıllar); ölüm yılını ise 1844 olarak verir (Ahundov-Gürgenli, 1940: 5). Aynı şekilde, B. A. Karriyev, 1943 yılında yayınlanan *Zelilî ve Onun Dövri* adlı eserinde şairin doğum ve ölüm yılını 1780-90 – 1844 yılları olarak belirtir (Karriyev, 1943: 3). G. Gurbansâhedov, “Gurbandurdı-Zelilî” adlı makalesinde şairin doğum yılını 1790, ölüm yılını 1844 şeklinde belirtir (Gurbansâhedov, 1945). G. İ. Karpov “Seydi Bilen Zeliliniñ Dövrünü Övrenmek Üçin Materiallar” adlı makalesinde, Zelilî'nin doğum yılını 1780, ölüm yılını 1844 olarak gösterir (Karpov, 1945).

S. Durdıyev, 1954 yılında yayınladığı *Zelilî Goşgılar* adlı eserinde şairin Garrıgala, Etrek rayonlarında tahminen 1800 yıllarında doğup, 1853 yılında öldüğünü söyler (Durdıyev, 1954: 5). S. Durdıyev, 1959 yılında çıkan *Zelilî Eserler* adlı çalışmasında ise şairin 1798-1800 yılları civarında Gürgen'de doğduğunu; 1852-1853 yıllarında, 54 yaşında öldüğünü belirtir (Durdıyev, 1959: 3-5).

Sonuç olarak yukarıda da belirtildiği üzere şairin doğum tarihi 1779 yılından başlayıp 1800 yılına kadar tasavvur edilip, ölüm yılı olarak ise, 1844 yılından 1853

³ Ancak, şairin annesinin Mahdumkulı'nın kız kardeşi değil, kız kardeşinin kızı olduğuna dair görüşler de vardır (Durdıyev, 1960: 5).

yılına kadar hesaplanmaktadır. Doğum ve ölüm tarihi ile ilgili farklı görüşlere ışık tutacak önemli bir araştırma ise S. Miradov'a aittir. Yazar, "Zelili (Şahırn Dövrü Hem Döredicilik Dünyası)" adlı eserinde kendisinden önceki, Zelilî'nin doğum ve ölüm tarihiyle ilgili görüşleri değerlendirmiştir. Daha sonra da gerek şairin şiirlerinden, gerekse yaşadığı dönemdeki diğer şairlerle ilgili bağlantılardan (Mahdumkulı, Seydî gibi) ve de yaşayan akrabalarının rivayetlerinden hareketle şairin 1780 yılında dünyaya geldiğini ve 1854 yılında öldüğünü belirtmiştir (Miradov, 1983: 19-45).

Zelilî'nin Yaşadığı Bölge

Zelilî, Gürgen'in Garaguzı köyünde doğmuş; Etrek, Karıkala bölgelerinde de yaşamış; ömrünün çoğunu Etrek ırmağı boyunda geçirmiştir (Durdıyev, 1959: 3; Çarıyarov, 1990: 41).

Şairin doğum yeri ve yaşadığı bölgelerle ilgili, şiirlerinde bazı bilgilere rastlanmaktadır. Konuyla ilgili, her dörtlüğün son mısraında "Köñül arzû eyler, vatanım, seni" nakaratının bulunduğu şiirinde şair, yaşadığı bölgeyi tüm güzellikleriyle, bölge insanının sosyal durumuyla gözler önüne getirir ve bu bölgelere duyduğu hasreti, özlemi vurgular. Şu iki mısra da şair doğup yaşadığı yeri işaret eder:

"Etrek, Gürgen yurdım, gezen yerlerim,
Köñül arzû eyler, vatanım, seni" XVII-3-4.

Zelilî'nin köyü Karıkala'dır. Sürgün yıllarında "kıyametlik dostu" Seydî'ye ithaf ederek selâm ve mektup tarzında yazdığı şiirde köyünden, yurdundan sürülen halkıyla birlikte Karıkala'ya dönme özlemini dile getirir:

"Cem bolup yörisek, kalmasa biri,
Sürüp barsak Karıkala, Seyidi!" I-67-68.

Zelilî'nin Sürgün Yılları

Şair ömrünün 7-10 yılını sürgün olarak Hive'de geçirmiştir. Bu sürgün yılları Zelilî'nin hem hayatında hem şiirlerinin muhtevasında hem de edebî kişiliğinde önemlidir. Şairin şiirlerini sürgünü esas alarak *sürgün öncesi*, *sürgün yılları*, *sürgün sonrası* şeklinde üç döneme ayırabiliriz.

1806 yılında Hive Hanlığında Muhammed Rahim devletin başına geçer. Hive Hanlığını siyasî ve ekonomik yönden güçlü bir devlet hâline getirme hedefiyle önce kendi yurdunun içişlerini tertip eder. Kazakları, Karakalpakları daha sonra da Aral'ı kendine tam bağımlı hâle getirir. Daha sonra da hedefini Türkmenlere doğrultur ve bu dönemde dağınık hâlde yaşayan Türkmen boyları, urukları üzerine yürür (Mätgeldiyev, 1990: 27-30).

1819 senesinde Hive Hanı Muhammed Rahim Han, Karıkala'da yaşayan Türkmenlere ansızın baskın yaparak bütün köy ahalisini Hive'ye götürmüştü; Zelilî de

bunlarla birlikte Hive'ye gitmiş ve yedi sene sürgün hayatı yaşamıştır (Azmun, 1966b: 55).

Halkıyla birlikte sürgün edilişi; sürgün yıllarında yurduna, ayrı düştüğü akrabalarına, dostlarına, sevdiği kıza olan özlemi, Zelilî'nin şiirlerine yansımıştır. Yaşanan bu acıklı olay şairin hayatında önemli bir yer tutmuş ve şiirlerinde sıkça dile getirilmiştir. Seydî'ye yazdığı şiirde halkın trajik biçimde sürgün edilişini aktarır:

“Sürildiler ehl-i hâzân eñşeşip,
Fığanına dağlar, daşlar gımşaşip,
Âsmân cûşa geldi, zemin gövşaşip,
Bulutlar turdılar nâle, Seyidî!” I-41-44.

Aynı şiirin devamında karlı-yağmurlu bir kış mevsiminde, gece-gündüz yol alarak eziyet içinde sürüldüklerini, sürgün edilenlerin çoğunun ise bu ağır hava koşullarından dolayı kırma uğradığını ve çok az kişinin sağ kaldığını ifade eder:

“Görmesün ol cebri müselmân bende,
Borân-bârân ğarılıp yağar tün-günde,
Köpi batıp kaldı, az çıkdı zinde,
Arkaç indi uvla-uvla, Seyidî!” I-45-48.

1826 senesinde Muhammed Rahim Han'ın ölümünden sonra Hive Hanlığı karışmış, Zelilî de bu fırsattan faydalanarak Hive'den kaçmıştır. Şair kendi köyü olan Karıkala'ya dönmemiş, Köhne Ürgenç'te bir medresede kalmıştır. Daha sonra da Beherden'e ve nihayet köyüne dönmüştür (Azmun, 1966b: 55).

Zelilî'nin Eğitim Durumu

Şair öğreniminin kısa bir süresini köy mekteplerinde gördükten sonra asıl tahsilini meşhur Şîr Gâzî medresesinde yapmıştır (Azmun, 1966b: 54). Hive'deki Şîr Gâzî Han medresesinde aldığı eğitime, Köhne Ürgenç'teki Göklenlerin medresesinde devam etmiştir (Çarıyarov, 1990: 41).

Zelilî, esas olarak öğretmenlik, çiftçilik ve gümüş ustalığı ile meşgul olmuş (Çarıyarov, 1990: 41), ayrıca devrinin iyi müzisyenlerinden biri de olabilmiştir (Azmun, 1966b: 54).

Şairin şiirlerine bakıldığında döneminin standart dili olan Çağatayca'yı; aynı zamanda da Arapça ve Farsçayı iyi derecede öğrendiği ve şiirlerinde kullandığı söylenebilir. Çoğu şiirini, bütün halkın anlayabileceği biçimde sade bir dille yazarken, bazı şiirlerinde ise Arapça ve Farsça kelime ve terkiplere yer verdiği görülür. Bu şiirlerinden hareketle de şairin iyi bir eğitim aldığı kanaatine varmak mümkündür.

Zelif'nin Eserleri

Zelif'nin şiirlerine kaynaklık eden el yazmaları, “Magtimgulı Adındaki Golyazmalar Institutı”nda muhafaza edilmektedir. Bu el yazmalarının çoğunun istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Yazmalar genellikle klâsik dönem Türkmen şairlerinden seçme şiirler bir araya getirilerek teşekkül ettirilmiştir.

El yazmaları arşivinde, şairin, 19 farklı el yazmasında şiirleri bulunmaktadır. Zelif'nin şiirlerine kaynaklık eden Arap harfli bu yazmalardan 10'u iyi durumdadır. Diğer yazmaların çok yakın dönemde (1960-1970'li yıllar), çoğunlukla da çalakalem kopya edildiği anlaşılmaktadır.

Şairin şiirlerinin bulunduğu ve iyi korunmuş olan on yazmadan en önemlisi 2012 kayıt numaralı yazmadır. S. Durdıyev tarafından 1960 yılının başlarında Nebitdag'da bulunmuştur. El yazmasının istinsah yılı Hicrî 1345 olarak belirtilmiştir. Bu da, Milâdî takvimde 1926-1927 yıllarına karşılık gelir (Durdıyev, 1987: 97). Zelif'nin şiirlerinin sayı bakımından şu ana kadar tespit edilen en kapsamlı el yazması bu yazma olduğu için çok önemlidir. Yazmada, Zelif'ye ait toplam 101 şiir yer almaktadır. Sayfalardaki metin çift sütun hâlinde olup her sayfada, genellikle, 16 mısra bulunmaktadır. Bir şiir bittikten sonra “ve lehu eyzan” ifadesi yer alır ve bu ifadeden sonra yeni bir şiire başlanır.

Diğer bir yazma arşivde 42 kayıt numarası ile muhafaza edilmektedir. Bu yazma, ilki toplam 68 ve ikincisi 26 sayfa olmak üzere iki farklı metin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Yazmanın sayfaları yatık hâlde olup metin çift sütun olarak yazılmıştır. Zelif'nin şiirleri 68 sayfadan oluşan birinci bölümde yer alır ve şaire ait toplam 19 şiir bulunmaktadır.

Arşivde 369 kayıt numarası altında muhafaza edilen bir diğer yazma 62 sayfadır. Yazmada Zelif'ye ait toplam 19 şiir bulunmaktadır. Bu yazmanın 8-11. sayfalar arasında bir şiir; 17-33. sayfalar arasında toplam on beş şiir ve 46-47 de bir şiir, 58-59 da bir şiir, 62 de bir şiir yer alır. Yazmanın diğer sayfalarında ise Mahdumkulı, Seydi ve diğer birkaç şairden, birer ikişer şiir örneği bulunmaktadır.

7075 kayıt numaralı yazma toplam 435 sayfadır. 10. sayfadan 13. sayfanın ilk satırına kadarki sayfalar arasında Zelif'nin bir şiiri mevcuttur. Yine 79. sayfada şaire ait başka bir şiir yer almaktadır. Yazmanın devamında 162-179. sayfalar arasında ise şairin toplam 17 şiiri bulunmaktadır.

Arşivde 942 kayıt numarası ile yer alan ve toplam 22 sayfalık yazmadaki 22 şiirin ilk 19'u Zelif'ye ait olup son sayfalarda yer alan şiirlerden biri Şabende'ye, biri Seydi'ye diğeri ise Miskin Kılıç'a aittir.

Aslında *Mahdumkulı divânı* olan 764 numaralı bir diğer yazma toplam 229 sayfadan oluşur. Yazmadaki şiirlerin çoğu da Mahdumkulı'ya aittir. Ancak, değişik sayfalarda Zelilî'nin şiirleri de yer alır. Bunlardan ilki yazmanın 129. sayfasında, bir diğeri 147-148. sayfalarında ve son olarak da 154-157. sayfalar arasında iki şiir bulunur.

Bir başka yazma 281 kayıt numarası ile muhafaza edilmektedir. Toplam 233 sayfalık orta boy, çift sütun hâlindeki bir yazmadır. Yazmanın ilk 199 sayfasında Mahdumkulı'ya ait 196 şiir yer almaktadır. Besmele ile başlayan ve 200. sayfadan 206. sayfaya kadar devam eden bölümde ise Zelilî'nin, dörtlükleri “eyledi” redifi ile tamamlanan uzun bir poeması bulunmaktadır.

Diğer yazmalardan 1383 numaralı 382 sayfalık yazmanın sadece 138. sayfada Zelilî'nin bir şiiri yer almaktadır. 3772 numaralı ve 130 sayfalık bir başka yazmanın da 121-125. sayfaları arasında Zelilî'ye ait beş şiir bulunur.

Zelilî'nin Edebî Kişiliği

Zelilî 19. yüzyıl Türkmen klâsik edebiyatı tarihinin önemli şairlerinden biridir. Yaşadığı dönemdeki, Kemine, Seydî, Mollanepes vs. diğer şairlerle dost olmuştur. Döneminin şairleri ile diyalog içinde olduğu şiirlerinden de kolayca anlaşılabilmektedir. Şiirlerinden, özellikle de 19. yüzyılın diğer bir ünlü şairi “Seydilla Seydî” ile “çok yakın dost” olduğu anlaşılır:

“Könlümiñ arâmi, çeşmim rüşeni,
Men neyleyin, düstlar, ansız bu cânı,
Görer mükâm Seydî deyin cânânı,
Köñül ârzü eyler, vağanım, seni.” XVII-90-94⁴.

Yine sürgün yıllarında Seydî'yi unutmaz, şiirlerinde yâd eder:

“Köñli çökgin bu bi-çäre garıbdin,
Bolsın size köp köp du'â, Seydi!” I-1-2.

Türkmen klâsik edebiyatının büyük şairi Mahdumkulı eserlerinde edebî dili halk diline yaklaştırmıştır. Onun için de, Mahdumkulı'nın dili zamandaşlarının eserlerinin dilinden, hatta babası Dövletmemmet Azadî'nin eserlerinin dilinden de ayrılır. Mahdumkulı sadece edebiyat dilini halk diline yaklaştırmakta yeni bir yöntem, yeni bir tarz yaratmakla kalmamış; kendi izinden gelenleri eğitmeyi, onlara tesir etmeyi de başarmıştır (Täçmıradov, 1990: 46). İşte bunlardan biri de Mahdumkulı'nın yeğeni olan Gurbandurdı Zelilî'dir.

⁴Örneklerin sonundaki Romen rakamları şiirlere verdiğimiz numaraları; sonraki rakamlar ise mısra numarasını göstermektedir.

Zelilî, Mahdumkulı'nın geleneğini ustalıkla devam ettirmiştir. O bunun için ilk önce Türkmen halkının hayatını ve bütün boyların dil farklılıklarını çok iyi öğrenmeye çalışmış, bunun neticesinde bütün Türkmen halkı tarafından anlaşılabilir olan sözleri, şekilleri dikkate almayı, bu esasta eserler yaratmayı başarmıştır.

Zelilî'nin şiirlerini özellikle imlâ ve morfolojik bakımdan Çağatayca ile aynı ya da benzer olduğu görülür. Fonetik ve kelime kadrosu bakımından ise şiirler bugünkü Türkmen Türkçesindeki şekillere daha yakındır. Şiirlere tek tek bakıldığında, büyük çoğunluğunun, özellikle kelime kadrosu ve fonetik bakımdan, bugünkü Türkmen Türkçesine yakın olduğu görülür. Böylece, Zelilî'nin dönemindeki Türkmenlerin konuşma dilini, şiirlerinde kullandığı anlaşılır. Şiirlerin bazıları ise, kullanılan kelimeler, kelime grupları, terkipler bakımından Çağataycadaki biçimlere daha yakındır.

Şair, şiirlerinde Arapça ve Farsça kökenli kelimeleri sık sık kullanır. Özellikle bazı şiirleri baştan sona Arapça - Farsça kelime ve terkiplerle yazmıştır. Ancak şiirlerin çoğunluğu halkın anlayabileceği sade bir dildedir. Buradan da şairin, Arapça ve Farsçayı iyi bildiği, zaman zaman bu dillerin gramer özelliklerini kullanarak, ağdalı bir dille şiir yazdığı; ancak, şiirlerinin çoğunun ise, dönemindeki Türkmen boylarının kullandığı ağız özelliklerinin birleştirilerek teşekkül ettirilmiş olduğu söylenebilir. Bir başka ifadeyle, Zelilî, Çağatayca olan yazı dilini konuşma diline yaklaştırmış ve şiirlerini halkın anlayabileceği bir dille yazmıştır.

Zelilî, şiirlerini genellikle hece vezniyle yazılmıştır. Yaygın olan hece ölçüleri 7'li (4+3, 3+4), 11'li (6+5, 4+4+3 vb.) ve 14'lü hece ölçüleridir. Şair, şiirlerinde kafiye ve redifleri ustalıkla kullanmıştır. Kafiye örgüsü bakımından şiirler koşma ve mani tarzındadır. Diğer şiirler ise aruzla yazılmıştır. Yaygın olarak da murabba ve muhammes tarzındadır. Şairin bir de münacat kasidesi bulunmaktadır. Birkaç şiiri ise aruza tam uymamakla birlikte, şekil olarak, terkib-i bend tarzında yazılmıştır.

Şairin, Türkmen edebiyatını, sözlü geleneği, atasözlerini, bilmeceleri, rivayetleri, destanları vb. iyi bildiği; bu unsurlara şiirlerinde sık sık müracaat ettiği ve ustalıkla kullandığı görülür. Böylece bir nevi halkına Türkmen edebiyatını, folklorunu öğretir. Şiirinde yer yer folklor unsurlarına atıfta bulunur. Meselâ, bir şiirinde, bir insanın ne kadar malı, serveti olursa olsun gene de bu dünyadan iki eli boş gideceğini, insanlar arasında zenginliği ve acımasızlığı ile bilinen Karun'a atıfta dile getirir:

“Kārūn tek yığnasañ dünýä mālını,
İki eliñ boş, götiñ gaşır gider-sin” XLIX-19-20.

Şair, hem Türkmen hem de diğer halkların, özellikle de doğu halklarının, edebiyatında konu edilen olayları, edebî ürünlerde adı geçen şahısların hikâyelerini güzel bir üslupla şiirlerinde kullanır. Aynı şekilde peygamber kıssalarını, halk arasındaki rivayetleri de ustalıkla şiirlerinde işler:

“Yünusnı balıkğa, yut diyp yutdurıp,
Doğanlarına Yüsfi çâha atdurıp,
Soñ çıkarıp, Mâlikzağara satdırıp,
Ya'kübîñ bağrını fûğân idendür” XVI-9-12,

şeklindeki dörtlükte, Yunus peygamberin balık tarafından yutuluşu, Yusuf peygamberin kardeşleri tarafından bir kuyuya atılışı ve sonra da köle olarak satılması anlatılır.

“Çafdı dağı barıp, Şîrîn diyp Ferhâd,
Varğa, Gülşâh üçün figân idendür.” XVI-19-20.

“Kamber, ‘Arzı üçün ‘aziz cânındın,
Allah!, diyp at saldı, çıkdı câyındın” XVI-21-22,

şeklindeki mısralarda ise, insanlar arasında yaygın olarak bilinen ve haklarında birçok destanlar yazılan Ferhat-Şîrin, Arzu-Kamber, Varka-Gülşah vb. ünlü aşk hikâyelerine atıfta bulunur. Bu âşık-maşukların çektikleri ıstırapı dile getirir ve kendi aşkını da onların aşklarına benzetir.

Şiirlerinde her zaman doğruluğu ön plana çıkartır. Din adamı geçinen ama görevinin gereğini yapmayan mollalar ve sofular, Zelilî'nin eleştirilerinden her zaman payını alır:

“Bu şevâb, bu günâdur, diyr,
Vağız ider, naşîhat biyr,
Harâm görse, dalnamaz, iyr,
Uyalmaz başda feş olsa” L-33-36.

“Ol şüfîdin eşek yegdür,
Doymaz-dolmaz gâmiş olsa” L-43,44.

Şair yukarıdaki mısralarda din adamlarının hatalı davranışlarını, keskin bir dille eleştirir. Yaşadığı devirde herkesin değiştiğini, insanların çıkarları için haksızlıklar yaptıklarını vurgular.

İnsanların olduğu gibi davranmadıklarını; sahtekârlık yaptıklarını dile getirir. Cimriliği, akrabalık ilişkilerine yeterli saygının gösterilmemesini, dostluğa, komşuluğa önem verilmemesini, cahilliği şiirlerinde ustaca eleştirir:

“Kölî giñ, köñli dar, çıkmısz baydın,
İşñ tüşse, merd kıltamân yahşıdır” CII-3-4.

“Bî-kadır kardaşdın kadirli yâd hem,
Nâ-dân düstdın dâñâ düşmân yahşıdır” CII-7-8.

“Bed-legâm yoldaşdın, yaman koñşıdın,
Cem bile ayrılıp, kaçan yahşıdır” CII-11-12.

Zelif'nin şiirlerinde kahramanlık her zaman ön plandadır. Şair şiirlerinde kahramanları ve kahramanlığı yüceltir; buna karşılık namertleri ve namertliği ise keskin ifadelerle yerer, aşağılar. Bu tarz şiirlerinin sayısı oldukça fazladır:

“Nā-merdlerin hūşı göçer,
Lebi kurur, kanı kaçır,
Koç yigitler serdin geçer,
Gūşli ğanıma düş olsa.” LIV-17-20.

“Nā-merd şonda yere döner,
Gūşı salık ħara döner,
Koç yigitler şire döner,
Şol meydānda savaş olsa.” LIV-20-24.

Vatan, yurt; vatana duyulan minnettarlık, vatan özlemi şairin şiirlerinde çok işlenen konulardandır. Bu şiirlerinden dolayı Türkmenler arasında Zelif, “vatan şairi” olarak şöhret kazanmıştır. İnsanlara, vatan sevgisi, yurt sevgisini aşlamaya çalışır; halk için çalışmayı, halkı korumayı öğütler. Vatan hasreti kokan şiirlerini yazmasında etkili olan ise, şairin sürgün yıllarıdır:

“Tā ölinçā, ayırmasın vaţandın,
Hiç bir bendesini Ħudā, Seyidî!” I-15-16.

“Etdiler Yūsufnı Mışırġa sultān,
Diydi, bolsam yegdür bir kul-ı Kengān,
Yurdundın turmasun hiç bir müselmān,
Kōñül ārzū eyler, vaţanım, seni.” XVII-41-44.

Şu mısralarda da şairin vatan sevgisi, vatanına duyduğu özlem açıkça fark edilir:

“Yürek talfas ider, göterler serim,
Kōñül ārzū eyler, vaţanım, seni.
Etrek, Gürġen yurdım, gezen yerlerim,
Kōñül ārzū eyler, vaţanım, seni.” XVII-1-4.

“Meyvesi bî-hesāb, baġçalı baġlar,
Avı bî-nihāyet, ulı avlaġlar,
Yāda düşer ‘aceb devrānlı çağlar,
Kōñül ārzū eyler, vaţanım, seni.” XVII-9-12.

Şairin şiirlerinde öne çıkan konulardan biri de aşktır. Bunda da etkin rol oynayan, kavuşamadığı gençlik aşkı “Döndi”dir. Birçok şiirinde ona duyduğu sevgiyi, ayrılık acısını dile getirir. Şair çocukluk aşkıyla evlenememiştir. Bu olaydan duyduğu hasret acısı yüreğini ömrü boyunca daġlamış ve Döndi’yi hiçbir zaman unutamamıştır:

“Her kişi ‘āşıkdur, ol maġşūkına kurbān bolur,
Gice-gündiz āh urup, fırġatda baġrı ħan bolur” XIX-1-2.

Döndi zorla başka birisiyle evlendirilmiştir. Bu durumdan çok etkilenen Zelilî:

“Düris dâldür onun yüzini görmek,
Hasta bolsa barıp hâlini sormak,
Dünyâda bed işdür zür bilen bermek,
Bireviñ-birevge meyli bolmasa.” XLVI-25-28,

şeklindeki mısralarında bir insanın istemediği kişiyle evlendirilmesinin hoş olmadığını ifade eder. Fakat buna rağmen, sevdiği kız başkasıyla evli olduğu için hasta bile olsa ona gitmenin, onun yüzünü görmenin uygun olmadığını belirtir.

Birçok şiirinde aşkı Döndi’ye seslenir ve ona duyduğu sevgini haykırır. Bu aşkına karşılık vermesini ister:

“Kulım, şahım, saña dâda gelmişem,
Eşitgin ‘arzımnı, harayım Döndi;
Pervâneym yanar oda gelmişem,
Eger râzî bolsañ, yanayım Döndi.” LXXVII-1-4.

Bu aşk acısından duyduğu ıstırabı, Seydi’ye yazdığı şiirlerde de sık sık dile getirir:

“Hâlimdin haberîñ yokdur, ey kardaş,
Öñkidin ziyâde boldı figânım;
Derdimi içimde pinhân kıldım,
İndi âşkâr oldı sır-ı pinhânım.” LXXXI-1-4.

Zelilî’nin dinî motifli şiirleri de mevcuttur. Bu şiirlerinde genellikle insanlara, bu dünyanın nimetlerinden yararlanmanın yanı sıra ahreti, cenneti ve cehennemi de unutmamalarını öğütler. Hakkın emirlerine uymalarını ister. Bu yalancı dünyada iyi, doğru ve cömert bir insan olmanın mükâfatının bakî dünyada cennet ve cennetin güzellikleri, nimetleri olacağını vurgular.

Dinî konularda ele aldığı dikkati çeken ve hacim bakımından da en önemli şiiri, her dörtlüğünün sonu “eyledi” redifiyle biten şiirdir. Bu uzun şiir, mısra sayısı bakımından en uzun şiir olup toplam 156 mısra ve 39 dörtlükten oluşmaktadır. Şair bu uzun şiirinde halk arasında dilden dile dolaşan bir hikâyeyi destanlaştırdığını son dörtlükte kendisi ifade eder:

“İr-eyyâmkı köhne öten nâkılı,
Zelilî nazm edip, destân eyledi” XII-155,156.

Dinî motifli bir diğer şiiri ise aslında bir münacat kasidesidir. Gerçekten de yazılışı, manası ve okunuştaki akıcılığı bakımından oldukça etkileyicidir. Beyitler halinde yazılan bu şiirde, her beyit “bağş eyle günâhımnı” ifadesiyle tamamlanır:

“Mikâ’ıl hürmetine, Cebra’ıl hürmetine,
İsrâfil hürmetine bağş eyle günâhımnı” LVIII-3,4.

“Hâce Ahmed Yesevî hakkına, Muhammed ‘Abâdî hakkına,
İmâm Mehdi hakkına bahş eyle günâhımın” LVIII-33,34.

“Yetimlerin başı için, ‘acûzların yaşı için,
Şâhîlerin aşî için bahş eyle günâhımın” LVIII-69,70.

İmlâ Özellikleri

Zelifî'nin şiirlerine kaynaklık eden el yazmaları imlâ bakımından, genel itibariyle, aynı özellikleri gösterir. Yaygın olan imlâ, Klâsik Çağatayca imlâsıdır. Arap ve Fars imlâ özellikleri de hâkimdir. Özellikle Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde Arap ve Fars imlâ geleneğine uyulmuştur.

Şiirlerin bulunduğu el yazmalarının hiçbirinde, birkaç belirleyici işaret (şedde gibi) haricinde, hareke kullanılmamıştır. Harekenin kullanılmayışı da imlâ özelliklerinin tespitini zorlaştırmaktadır.

Türkçe kelimelerde ve eklerde Klâsik Çağatay imlâ geleneğinde olduğu gibi ünlüler çoğunlukla yazılmıştır. Ek ünlüsünün gösterilmesi, ekin ilgili kelimeye bitişik ya da ayrı yazılışı gibi hususlarda bazı istikrarsızlıklar vardır. Aynı istikrarsızlık kelimelerde de görülür. Aynı el yazmasında, hatta kimi zaman aynı şiirde, bir kelimemin farklı yazıldığına rastlanmaktadır. Bu farklılık özellikle, kelimelerin başındaki ünsüzlerde görülür.

Aynı şekilde, bir sözcüğün ünlüsünün imlâsında da istikrarsızlık olabilmektedir. Aynı kelimenin bir ünlüsünün bir yerde yazılırken başka bir yerde yazılmadığı; bazen ilgili sözcüğün ünlüsünün bir yerde yuvarlak ünlülü yazılırken bir başka yerde ise düz ünlülü yazıldığı görülmektedir.

Şiirlerde büyük ünlü uyumu hâkimdir. Özellikle Türkçe kökenli kelimelerde bu uyum tamdır. Alınma kelimelerde ise uyum tam değildir. Türkçe kelimelere gelen yapım ve çekim eklerinde büyük ünlü uyumu tamdır. Ama, bazı örneklerde alınma kelimelere bir yapım eki geldiğinde, uyumun bozulduğu tespit edilmiştir.

Dikkat çeken önemli bir özellik dudak uyumunun olmayışıdır. Hâkim olan özellik ilk heceden sonra kelime kök ve gövdelerinin düz ünlülü oluşudur. Eklerin çoğu da düz ünlülü olup, dudak uyumuna bağlanmaz. Buna karşılık, bildirme ekinde olduğu gibi, bazı eklerin de sadece yuvarlak ünlülü şekli kullanılır ve gene dudak uyumuna bağlanmaz.

Ünsüz uyumu bakımından da benzer istikrarsızlıklar dikkat çeker. Özellikle bazı yapım ve çekim ekleri ünsüz uyumlarına bağlı değildir. Mesela, bulunma hâli, uzaklaşma hâli gibi ekler tonlu şekilde tek biçimliken, eşitlik hâli eki ise her zaman tonsuz biçimdedir.

Ünlü ve ünsüzlerin imlâ özellikleri ve eklerin imla özellikleri şu şekildedir:

I. Ünlülerin Ve Ünsüzlerinin İmlâ Özellikleri

Ünlülerin İmlâ Özellikleri

1. a Ünlüsünün Yazılışı

a ünlüsü çoğunlukla bir işaretle gösterilirken bazen de yazılmaz. Yazıldığında *elif* (ا), *medli elif* (اِ) ve *he* (ه) kullanılır.

Bu ünlü ön seste kullanıldığında *elif* (ا) ile, çoğunlukla da *medli elif* (اِ) ile yazılmıştır. *Medli elif* ile yazılan örnekler bugün günümüz Türkmen Türkçesinde uzun söylenir, yani aslında Türkçe kökenli kelimelerin *medli elif* ile yazılması uzunluğa işaret eder. *Elif* ile yazılışı: *atañ* {اتانك} LXIV-1; *ağır* {اغیر} LXIV-49. *Medli elif* ile yazılışı: *ağa* {اِهه} II-7; *aç* {اچ} XXIV-14; *ayak* {اياق} XL-18; *ay* {اي} XLIV-4; *ağaç* {اجاج} XLIV-12; *al* “hile” {ال} LX-11; *aş* {اط} LXIV-23; *aş* {اش} LXIV-15.

İç seste bulunan *a* ünlüsü yazıldığında her zaman *elif* (ا) ile gösterilmiş; bazen de işaretli olarak verilmiştir: *kardaş* {قرداش} II-8; *kulak* {قولاق} XLIX-22; *falav* “pilav” {فالاولو} LXI-37 // *yahşı* {يخشى} XLVI-21; *yafrağı* {يفراقى} LXIII-10.

Son seste *a* ünlüsü ya *elif* (ا) ile veya *he* (ه) ile gösterilmiştir: *bala* {باهه} II-6; *çağa* {چاهه} II-6; *yara* {يارا} XXXVI-11; *şofra* {سفرده} XLV-3; *orta* {اورته} LVI-20.

2. e Ünlüsünün Yazılışı

e ünlüsü *elif* (ا) veya *he* (ه) ile gösterilir. Ünlü, ön seste ve son seste bu işaretlerden biriyle gösterilirken, iç seste ise genellikle yazılmaz.

Ön seste *e* ünlüsü her zaman *elif* (ا) ile yazılır: *eye* “sahip” {ايا} XXXVI-27; *ele* {اله} XLIV-12; *eger* {اگر} XLVIII-8; *et* {ات} LVI-16; *emi* “ilacı” {امى} LIX-10; *elli* {الىلى} C-28; *egnim* {اكنيم} XCII-28.

Ünlü, iç seste çoğunlukla yazılmaz. Yazıldığında ise *elif* (ا) ile karşılanır: *titrer* {تترار} LI-2; *bilen* “ile” {بيلان} LI-35; *gerek* {كراك} LIII-2; *bölek* {بولاك} LVI-19 // *çekdi* {چكدى} XXIV-31; *yüfek* {يوفاك} XXVI-14; *kefek* {كهك} LXI-37; *yedi* {يدى} LXIV-41.

Son seste *e* ünlüsü *elif* (ا) ya da *he* (ه) ile yazılır: *bile* “ile” {بيله} XXIV-25; içre {ايجه} XXXIII-1; *ne* {نه} XXXIV-10; *tāze* {تازه} LVI-3; *köne* “köhne, eski” {كونه} LVI-4; *gice* {كچه} LXX-10.

3. ä Ünlüsünün Yazılışı

Bu ünlü, kelime başında çok az örnekte kullanılmış olup *medli elif* ile (ا) yazılır. İç seste ise daima *elif* (ا) ile gösterilir.

Ünlü, ön seste *medli elif* (ا) ile verilmiştir: *är* “er, erkek” {ار} XX-5; *ärçe* “er kadar, er gibi” {ارچه} I-26.

Ünlü, iç seste daima *elif* (ا) ile yazılmıştır: *kän* “çok, fazla, geniş” {كان} I-17; *käyiş* “sitem, zerzeniş, azar” {كایش} X-6; *bäş* “beş, 5” {باش} LXII-20; *näme* {نامه} XCII-50.

4. ı Ünlüsünün Yazılışı

Bu ünlü ön ve son seste her zaman yazılırken, iç seste ise bazen yazılmaz. Ön seste her zaman *elif+ye* ile (اى) iç seste yazıldığında ise *ye* (ى) ile gösterilir.

ı ünlüsü ön seste daima *efif+ye* (اى) ile yazılır: *ıssı* {ایسی} XII-79; *ırak* “uzak” {ایراق} XLIV-6; *ınanma* {اینانمه} LX-12; *ışanmak* {ایشانما} LXI-6.

İç seste yazıldığında daima *ye* (ى) ile verilir. Bazen de ünlünün iç seste yazılmadığı görülür: *kıl* {قیل} XL-33; *kızıl* “kırmızı” {قیزیل} XLVI-12; *kılıç* {قیلیچ} LIII-18; *yarış* {یاریش} LXI-39; *ağır* {اغیر} LXIV-49 // *kırk* {قرق} XXIV-16; *yıl* {یل} XLIV-20; *baştır* {باطر} LXV-24.

Ünlü son seste her zaman gösterilir ve işaret olarak da *ye* (ى) kullanılır: *ulı* {اولی} II-6; *altı* {آلتی} XLIV-4; *yahşı* {یخشی} XLVI-21; *yabı* “kısırak, at” {یا بی} LXI-39; *çıkdı* {چقدی} LXIV-13.

5. i Ünlüsünün Yazılışı

i ünlüsü imlâ bakımından *ı* ünlüsünün imlâ özelliklerini gösterir. Ön ve son seste her zaman yazılırken, iç seste ise bazen yazılmaz. Ön seste genellikle *elif+ye* ile (اى), çok az örnekte ise sadece *elif* (ا) ile; iç seste yazıldığında ise *ye* (ى) ile gösterilir.

Bu ünlü ön seste *elif+ye* (اى) ile; bazı örneklerde ise sadece *elif* (ا) ile yazmıştır: *ini* {اينى} II-7; *it* {ايت} XXI-37; *ihtiyār* {اختيار} XXIV-5; *iş* {ايش} XXXVI-7; *inşāf* {انصاف} XLI-3; *il* {ايل} XLVIII-5; *iner* {اينار} LXV-16; *istep* {استپ} LXX-13; *indi* {ايندى} LXXII-2.

İç seste yazıldığında daima *ye* (ى) ile verilir. Bazen de ünlünün iç seste yazılmadığı görülür: *til* {تيل} XXXIII-4; *bilik* {بيليك} XXXIII-18; *semiz* {سمين} L-41; *kesgir* {كسكير} LIII-18; *big* “bey” {بيك} LIX-11; *fis* “pis, kötü” {فيس} LIX-15 // *bir* {بر} XXXIII-4; *yigit* {يكت} XXXV-13; *miñ* “bin, 1000” {منك} XLIII-32.

Son seste ise her zaman gösterilir ve işaret olarak da *ye* (ى) kullanılır: *kiçi* “küçük” {كچى} II-6; *ini* {اينى} II-7; *kişi* {كيشى} XLVI-9; *iki* {ايكى} XLIX-20; *yedi* {يدى} LXIV-41.

6. o Ünlüsünün Yazılışı

Bu ünlü ön seste daima *elif+vav* (او) ile; iç seste ise sadece *vav* (و) ile yazılır. Ünlü, son seste kullanılmaz.

Ünlü ön seste her zaman gösterilir ve *elif+vav* (او) ile karşılanır: *oba* {او به} IV-4; *oğrı* {اوغرى} XXI-37; *on* {اون} LIV-4; *ol* {اول} LVI-14; *orta* {اورته} LVI-20; *olağ* {اولاق} LXI-38; *otuz* {اوتوز} LXIII-10.

İç seste yazıldığında her zaman *vav* (و) ile gösterilir; bazen de işaretsiz verilir: *doğan* “kardeş” {دوغان} II-8; *doğrı* {دوغرى} IV-40; *soñ* {ونك} XXIV-6; *ton* “elbise” {طون} XLIII-31; *çofan* {چوفان} LVII-4 // *şofra* {سفره} XLV-3; *şoñbet* {صحبت} LXXXVI-28.

7. ö Ünlüsünün Yazılışı

ö ünlüsü imlâ bakımından *o* ünlüsü ile aynı özellikleri gösterir. Ünlü ön seste daima *elif+vav* (او) ile; iç seste ise sadece *vav* (و) ile yazılır.

Ünlü ön seste her zaman yazılır ve *elif+vav* (او) ile gösterilir: *öçip* “sönüp” {اوچيب} XLI-12; *öñ* {اونك} XLIV-16; *öz* {اوز} LXXXII-7; *ölüm* {اولوم} LXIII-40; *öpfip* “öpüp” {اوفيپ} LXIV-29.

İç seste her zaman *vav* (و) ile yazılır: *göz* {گوز} IV-10; *çöl* {چول} XXIV-14; *kör* {کور} XXIV-21; *söz* {سوز} XXXIII-14; *köfri* “köprü” {کوفری} XL-33; *tört* {تورت} LXIV-8.

8. u Ünlüsünün Yazılışı

Ünlünün yazılışında kullanılan işaret bakımından *o* ve *ö* ünlüsünün yazılışı ile aynıdır. Ön seste daima *elif+vav* (او) ile; iç seste ve sonda *vav* (و) ile yazılır.

Ünlü, ön seste daima *elif+vav* (او) ile yazılır: *uydım* {اويديم} XV-9; *uçıp* {اوچيب} XLI-16; *utanmak* {اوتانماق} LXI-31; *uzın* {اوزين} LXVI-7; *unutmaz* {اونونتمز} LXXII-13; *ulaşır* {اولاشب} LXXX-9; *usta* {اوسته} XCIII-2.

İç seste çoğunlukla yazılır ve *vav* (و) ile gösterilir; bazen de işaretsiz verilir: *buğday* {بوغداي} XXIV-11; *açuk* {آجوق} XL-18; *tohumlu* {توخوملى} XLVI-20; *kulağ* {قولاق} XLIX-22; *otuz* {اوتوز} LXIII-10 // İşaretsiz verililişi: *hürrem* {حرم} LXII-15.

Ünlü iç seste olduğu gibi son seste de *vav* (و) ile yazılır: *şu* {شو} XVI-4; *bu* {بو} XLV-26; *tolu* {تولو} LXXXVII-12.

9. ü Ünlüsünün Yazılışı

Ünlü *o*, *ö* ve *u* ünlülerinde olduğu gibi ön seste daima *elif+vav* (او) ile; iç seste ise *vav* (و) ile yazılır. Ünlü, son seste kullanılmaz; son seste her zaman *i* ile karşılanır ve (ى) ile yazılır.

Ünlü ön seste daima yazılır ve *elif+vav* (او) ile karşılanır: *üçün* “için” {اوچون} XLVI-11; *üstündin* {اوستوندين} LV-11.

Ünlü iç seste çoğunlukla yazılır ve işaret olarak *vav* (و) kullanılır; bazen de işaretsizdir: *yüz* {يوز} VIII-30; *yüfek* “ipek” {يوفاك} XXVI-14; *güç* {كوج} LXXIV-11; *kümüş* {كوموش} LXI-9; *düşse* “düşe, rüyaya” {دويشه} LXI-30 // *gülen* {كله ن} XXIX-16 // *dürli* {دورلى} XXIV-9; *düpli* {دوپلى} LIII-8.

Ünsüzlerin İmlâ Özellikleri

Zelilî'nin şiirlerinde tipik kullanımları olan bazı ünsüzlerin imlâ özellikleri şöyledir:

1. g ve k Ünsüzlerinin Yazılışı

Arap harfli metinde g ve k ünsüzleri *kef* (ك) ile karşılanmıştır. Kelime başında, ortasında ve sonunda her zaman g-k ünsüzleri *kefle* yazılır ve ayırt edici bir işaret ya da hareke kullanılmaz.

giden {كيدان} LV-13; *geldi* {كلى} XXIV-11; *kefek* “kepek” {كفك} LXI-37; *kiçi* “küçük” {كچى} II-6; *kişi* {كىشى} XLVI-9; *köfri* “köprü” {كوفرى} XL-33; *kör* {كور} XXIV-21; *göz* {كون} IV-10; *kümüş* {كوموش} LXI-9 // *eger* {اكر} XLVIII-8; *egri* {اكرى}; *yigit* {يكت} XXXV-13; *çekdi* {چكى} XXIV-31; *iki* {ايكى} XLIX-20; *tilki* {تىلكى} LXI-52 // *dileg* {ديلاك} LVI-17; *big* “bey” {بيك} LIX-11; *yürek* {يوراك} LV-24; *bölek* {بولاك} LVI-19.

2. ç Ünsüzünün Yazılışı

Metinlerde ç ünsüz sesi bazen cim (ج) ile bazen de çim (چ) ile yazılmıştır.

çim (چ) ile yazılışı: *çökgin* {چوكين} I-2; *göçe* {كوچه} I-12; *çöl* {چول} I-34; *çofan* {چوفان} II-1; *geçdi* {كچدى} XXI-2; *çağ* {چاغ} XXI-5; *barça* {بارچه} XXXII-10.

cim (ج) ile yazılışı: *üç* {اوچ} I-5; *çeken* {چكان} I-7; *aç* {آچ} I-56; *çag* {چاغ} II-6; *iç* {ايچ} II-22; *geçip* {كچيب} VII-8; *öç* {اوچ} XXVII-20; *göç* {كوچ} XXXIV-16; *güç* {كوچ} XXXV-2; *ağaç* {آچ} XLIV-12; *kılıç* {قيليج} LIII-18; *çoh* {جوخ} LXXVIII-5.

3. ñ Ünsüzünün Yazılışı

Bu ünsüz, kelime ortalarında ve sonlarında kullanılır. Her zaman *nun* (ن) ve *kef* (ك) ile yazılır (نك).

İç seste: *deñiz* {دنكىز} I-55; *öñki* {اونكى} IV-6; *yañulmaz* {يانكلمان} V-11; *köñül* {كوئىل} VI-1; *saña* {سنا} VII-24; *mañlay* “alın” {مانكلاى} XXIII-67; *yeñil* “hafif” {ينكىل} XXXIII-12; *meñzer* {منكار} XXXIV-2; *yañı* “taze, yeni” {يانكى} LXXI-7.

Son seste: *soñ* {سۆڭ} IV-18; *miñ* {مىڭ} VII-21; *tañ* {تەڭ} XII-100; *çañ* “toz, tozan” {چاڭ} XII-131; *yalañ* “yalın, çıplak” {يالانك} XL-18; *geñ* {گەڭ} XLIII-8; *oñ* “iyi, güzel” {اونك} XLIII-16; *doñ* {دوڭ} XLIII-20.

4. s Ünsüzünün Yazılışı

Bu ünsüz sesi karşılamak için *s* (س), *ş* (ص) ve *ş* (ث) kullanılmıştır. Türkçe kökenli kelimeler çoğunlukla *sin* (س) ile yazılmıştır. Bazen de kalın sıradan ünlülü kelimelerde *sad* (ص) kullanılmıştır. *ş* (ث) ise Türkçe kökenli kelimelerde kullanılmayıp, sadece Arapça ve Farsça kelimelerin yazılışında görülür:

sin (س) ile yazılışı: *aksaq* {اقساق} LI-6; *istep* {استەپ} LXX-13; *ıssı* “ısı, sıcak” {ایسسى} CII-16; *suvlı* {سولى} XVII-7; sansız {سانسىز} VIII-22; *sorağsız* {سوراغسىز} XLVII-12; *sevdiğim* {سودىگيم} XC-9.

sad (ص) ile yazılışı: *arşlan* {ارشان} III-11; *şatun* {صاتون} XXII-21; *yolbarş* {يولبارص} LI-30.

ş (ث) ile yazılışı: *şenā* {شەنا} XXXIV-14; *aşmān* {اشمان} XXXVIII-3; *sevāb* {شواب} XLIII-31.

5. t Ünsüzünün Yazılışı

Bu ünsüz *te* (ت) ve *tı* (ط) ile karşılanmıştır. Türkçe kökenli kelimeler çoğunlukla *te* (ت) ile yazılırken, bazı örneklerde ise *tı* (ط) ile yazıldığı görülmektedir. *tı* (ط)’nın kullanıldığı Türkçe kökenli kelimeler kalın ünlülü kelimelerdir:

te (ت) ile yazılışı: *altı* {آلتى} XLIV-4; *et* {ات} LVI-16; *ters* {ترس} XXXIII-16; *tende* {تەندە} XXXIV-3; *it* {ايت} XXI-37; *yigit* {يگىت} XXXV-13; *otuz* {اوتوز} LXIII-10; *toğuz* {توقوز} LXIV-9; *tolu* {تولو} LXXXVII-12.

tı (ط) ile yazılışı: *aţ* {اٹ} LXIV-23; *vaţan* {وطن} XCIII-14; *baţır* {باطر} LXV-24; *ţon* “elbise” {طون} XLIII-31; *ţoy* {طوى} XVII-51.

6. p Ünsüzünün Yazılışı

Bu ünsüz *pe* (پ) ve *be* (ب) ile karşılanmıştır. Özellikle, *-Ip* zarf-fiil eki her zaman *be* (ب) ile yazılır:

bağlāp {بلاڤ} I-50; *beslāp* {بلاڤ} XI-11; *aglāp* {اڤلاڤ} XII-91; *sözlāp* {سوزلاڤ} XII-148; *oyñāp* {اويناب} LXI-48; *bolup* {بولوب} I-10; *barıp* {باريب} XII-47; *durıp* {دوريب} XII-48; *alup* {آلوب} XLVII-20; *görip* {کوريب} LXIV-67; *turıp* {توريب} XCI-27.

II. Eklerin İmlâ Özellikleri

A. Yapım Eklerinin İmlâ Özellikleri

Yapım eklerinin bazıları farklı imlâ özellikleri ile dikkat çeker. Aynı ekin bazen kelimeye bitişik, bazen de ayrı yazıldığı görülmektedir. Bazen aynı kelimeye bir yerde bitişik bir yerde ayrı yazıldığı; bir yerde ünlüsünün yazılırken başka bir yerde yazılmadığı; kimi zaman da, dudak uyumuna uyarken diğer bir örnekte uyum dışına çıktığı dikkat çekmektedir. İmlâsı sistemli ya da sistemsiz oluşuyla dikkat çeken ve işlek olarak kullanılan eklerden bazıları aşağıda incelenmiştir.

1. +lık / +lik, +luğ / +lük (لوق, لوق, ليك, ليك) İsimden İsim Yapma Eki

Ekin ünlüsünün sistemli olarak, hem Türkçe kökenli hem de alınma kelimelerde her zaman yazıldığı görülmektedir. Türkçe kökenli kelimelerde her zaman büyük ünlü uyumuna uyarken, alıntı kelimelerde ise bazen uyuma aykırılık vardır. Eklendiği kelimelere bazen bitişik bazen ayrı yazılmıştır. Dudak uyumu bakımından ise belirli bir istikrar yoktur: *aralık* {اراليق} I-3; *dünyalık* {دنيايلىق} V-11; *divānelik* {ديوانه ليق} VI-1; *kulluk* {قوللوق} VI-14; *günlik* {گونليک} VIII-8; *menlik* {منليک} LI-23; *düstlik* {دوستليق} LXI-23; *horluk* {خورليق} LXI-51; LXVII-28; *baylugım* {بايلوغيم} LXXV-27; *beglügim* {بگلوکيم} LXXV-27.

Ekin kelime kök ya da gövdelerine bazen bitişik yazılmadığı görülür. Bu imlâ özelliği hem Türkçe kökenli hem de alınma kelimeler için söz konusudur: *yaşlılık* {يخشى ليق} VIII-11; *yigitlik* {يگيت ليک} XXVI-19; *hasishlık* “cimrilik” {حسيس ليق} LXI-21; *terslik* {ترس ليک} LXI-22.

2. +lı / +li (لى) İsimden İsim Yapma Eki

Ek, hem Türkçe kökenli hem de alıntı kelimelere, imlâ kurallarına uygun olarak, her zaman bitişik yazılmıştır. Ek ünlüsü daima gösterilmekte olup, dudak uyumuna uymaz; istikrarlı biçimde kelime kök ve gövdelerine düz ünlülü olarak eklenmektedir: *türli* {تورلى} XII-29; *yazuklı* “günahlı, suçlu” {يازوقلى} XIV-13; *suvlı* {سولى} XVII-7; *otlı* {اوتلى} XXXII-23; *yüklü* {يوكلى} LXV-15; *aklı* “atlı” {اٹلى} XCIV-5.

3. +sız / +siz (سز) İsimden İsim Yapma Eki

İsimden isim yapma eklerinden olan bu ek, tespit edilen örneklerde sistemli olarak ünlüsünün yazılmadığı görülür. Bu durum Türkçe kökenli ve alınma bütün kelimeler için aynıdır. Ekin, eklendiği kelimelere çoğunlukla bitişik yazılmakla beraber, birkaç örnekte ise ayrı yazıldığı görülmektedir: *äteşsiz* { آتشسز } I-19; *cāysız* { جاياسز } I-20; *eyesiz* { اياسز } II-24; *sütünsiz* { سوتونسز } XII-8; *suvsız* { سوسز } XII-135; *oğulsız* { اولاسز } XIII-20; *gorkusız* { ووفوسز } LIV-8; *otsız* { اوتاسز } LXIII-32.

4. +daş (داش) İsimden İsim Yapma Eki

Ortaklık, beraberlik, yakınlık ifade eden bu ek, imlâsı tek şekilde olup ek ünlüsü daima *elif* (ا) ile yazılır. Ekin kullanımıyla ilgili, tespit edilen örnekler, kalın ünlülü kök ve gövdelerdir: *karındaş* { قرينداش } II-4, *kıardaş* { قرداش } XI-9; *sırdaş* { سيرداش } II-16; *atadaş* { اتاداش } II-20; *babadaş* { باباداش } II-20; *yoldaş* { يولداش } II-28; *ugurdaş* { اولورداش } XIX-25.

5. +la- / +le- (ل) Fiilden İsim Yapma Eki

İşlek olarak kullanılan ve isimlerden fiil türeten bu ek, kelimelere bitişik yazılır. Ek ünlüsü her zaman *elif* (ا) ile yazılır. Örneklerde ek ünlüsünün istikrarlı olarak yazıldığı görülmektedir: *bağlap* { بالاب } I-50; *sözlemesek* { سوزلاماسك } I-54; *añlamazlar* { انگلامازلار } IV-3 1; *tişlep* { تيشلاب } XII-55; *gizlenür* { گزلاتور } XXII-4; *gürler* { گورلار } LI-20; *gözleñ* { گوزلنك } LI-33; *taşlap* { تاشلاب } LXXXIII-5.

6. -mağ / -mek (ماق // مك) Fiilden İsim Yapma Eki

İşlek olarak kullanılan bu ek, sonuna geldiği fiillere her zaman bitişik yazılmaktadır. Ek ünlüsünün yazılışıyla ilgili bir istikrar yoktur. Bazen ek ünlüsü yazılırken, bazen de yazılmamaktadır. Yazıldığı örneklerde ise her zaman *elif* (ا) kullanılır: *yörmek* { يورماك } XXI-12; *ağarmak* { ائارمق } XXI-44; *minmek* { منماك } XXXIX-24; *geymek* { گيماك } XXXIX-24; *inanmak* { اينانماق } LXI-30; *gezmek* { گزماك } LXI-32.

7. -dur- / -dür (دور) Fiilden Fiil Yapma Eki

Ekin, sadece tonlu şekli kullanılıp, tonsuz şekli bulunmamaktadır. Ek ünlüsü büyük ünlü uyumuna tam uymasına karşın, dudak uyumuna bağlı değildir. Her zaman yuvarlak ünlülü olup *vav* (و) ile yazılır. İmlâ kurallarına uygun olarak, geldiği kelimeye her zaman bitişik yazılır: *aldurup* { آلدوروب } IV-10, XII-17; *öldürüp* { اولدوريپ }

IV-11; *bildürüp* {بلدورپ} XII-18; *yağdurdı* {یاغدوردی} XII-53; *birikdürüp* {بریکدورپ} XVI-29; *köydürdiñ* {کویدوردینک} LXXXVII-6.

B. İsim Çekim Eklerinin İmlâ Özellikleri

1. Çokluk Ekinin İmlâ Özellikleri (لر)

Ek ünlüsü her zaman *elif* (ا) ile yazılır. Eklendiği kelimeye çoğunlukla bitişik yazılırken, birkaç örnekte ise ayrı yazıldığı görülmektedir: *daşlar* {داشلار} I-42; *bulutlar* {بولوتلار} I-44; *çöller* {چوللار} VIII-22; *bulağlar* {بوللاقلار} XVII-6; *bağlar* {باللار} XVII-9; *yigitler* {يگیتلر} XVII-29; *giceler* {گچهلر} LXX-10.

2. İyelik Eklerinin İmlâ Özellikleri

teklik 1. şahıs iyelik eki (یم ; م)

Ek, ünlüyle biten isim tabanlarına *m* “م” şeklinde; ünsüzlerle biten isim tabanlarına ise her zaman bağlayıcı ünlü alarak “یم” şeklinde eklenir. Bağlayıcı ünlü dudak uyumuna uymayıp, düzdür: *sinem* {سینام} XIV-18; *mevlām* {مولام} XXXIII-7; *lālem* {لالم} LXXXIX-1 // *gözüm* {گوزیم} XIV-18; *yaşım* {یاشیم} XXVI-23; *yüzüm* {یوزیم} LXVI-17.

Sadece bir örnekte ise bağlayıcı ünlünün, dudak uyumuna uygun olarak yuvarlak olduğu tespit edilmiştir (*köñlüm* {کونکولوم} XIV-22).

teklik 2. şahıs iyelik eki (نک ; تک)

Ek, ünlüyle biten isimlere *ñ* “نک” şeklinde bağlanır. Ünsüzle biten isimlerle kullanılırken ise araya bağlayıcı ünlü alarak “نیک” biçiminde eklenir. Bağlayıcı ünlü dudak uyumuna bağlı olmayıp her zaman düzdür ve mutlaka yazılır: *hāneñ* {حاناتک} XIII-14; *yağşıñ* {یاغشینک} XXVII-4; *ağañ* {اگاتک} XCII-40; *çırāñ* {چراتک} XLI-12; *atañ* {اتاتک} LXIV-1; *eneñ* {اناتک} LXIV-2; *eyeñ* {ایاتک} LXIV-10; *yigrimiñde* {یکرمینکده} // *göziñ* {گوزینک} VIII-29; *işiñ* {ایشینک} XXI-1; *toniñ* {طونینک} XLVI-12; *tiliñ* {تیلینک} XCVIII-9.

teklik 3. şahıs iyelik eki (ى ; ی)

Ek, ünsüzle biten isimlerden sonra +ı/+i “ى”; ünlüyle biten isimlerden sonra ise +sı/+si “ى” şeklinde eklenir. Ek dudak uyumuna bağlanmaz, her zaman düzdür. Bu durum sistemlidir. İmlâ kurallarına göre her zaman geldiği kelimeye bitişik yazılır: *gözi* {كوزى} IX-2; *ayağı* {ايالى} XII-83; *köňli* {كونلى} XXI-34; *dişi* {ديشى} XXVIII-23; *boyı* {بويى} XCII-19 // *töresi* {توره سى} III-1; *gäygüsü* {غيغوسى} XXXVI-24; *eyesi* {ايالى} XLIV-13; *gamzesi* {غمزه سى} LXXVIII-14.

çokluk 1. şahıs iyelik eki (مىز // مىز)

Ek, geldiği kelimelere çoğunlukla bitişik yazılır. Ek ünlüsü her zaman düzdür. Ekin ünlüsünün bazı örneklerde yazılırken bazı örneklerde ise yazılmadığı görülür: *illerimiz* {ايلارمىز} I-65; *payımız* {پايمىز} X-11; *sağlığımızda* {ساغليغىمىزده} XVIII-31; *elimiz* {اليمىز} LXXVII-22; *köňlimiz* {كونكلىمىز} LXXXII-9; *yaşamızda* {ياقامىزده} LXXVII-22.

çokluk 2. şahıs iyelik eki (نكىز)

Ekin +ñız/+ñiz “نكىز” biçiminde olduğu görülür: *höcäñizniň* {حوجاجانكىزنيك} XII-62; *yaķaňızdın* {يقانكىزدين} XIII-4.

çokluk 3. şahıs iyelik eki (لارى)

Ekin, ek ünlüsü her zaman yazılmıştır. Eklendiği kelimeye çoğunlukla bitişik yazılır. Ancak, birkaç örnekte ise ekin kelime tabanına bitişik yazılmadığı görülmektedir: *başlarına* {باشلارينه} I-40; *düstlarına* {دوستلارينه} IV-15; *gözlerindin* {كوزلاريندين} XIX-4; *tenlerindin* {تنلاريندين} LI-22.

3. Hâl Eklerinin İmlâ Özellikleri

İlgi Hâli Eki (ينك ; نيك)

İlgi hâli eki, ünsüzle biten isim kök ve gövdelerinden sonra +iñ/+iñ “ينك”; ünlü ile biten isimlerden sonra ise +niñ/+niñ “نيك” biçimindedir. Sınırlı sayıdaki örneklerde ekin, ünsüzle biten isimlere +niñ/+niñ “نيك” biçiminde eklendiği görülmektedir. Ek ünlüsü sistemli olarak yazılır. Ek, dudak uyumuna bağlı değildir ve ek ünlüsü her zaman düzdür. Birkaç örnek haricinde imlâ kurallarına bağlı olarak kelimelere bitişik yazılır.

Ünsüzle biten isimlerden sonra: *yeriñ* {یرینک} III-8; *düşmāniñ* {دوشمایینک} III-16; *yükiñ* {یو کینک} X-14; *qardaşıñ* {قرداشینک} XXI-33; *söziñ* {سوزینک} XXX-13; *işiñ* {اشینک} LVI-2; *merdiñ* {مردینک} XCV-14.

Ünlüyle biten isimlerden sonra: *obanıñ* {اوبانینک} XII-69; *kişiniñ* {کیشی نینک} XII-153; *dünyāniñ* {دنیا نینک} XIX-15; *bendeniñ* {بندہ نینک} XXIII-10; *dertliniñ* {درتلی نینک} XXXVI-10.

Ünsüzle biten isimlerden sonra kullanılan *+nıñ/+niñ* “نینک” biçimine örnek: *Hemrāhniñ* {همراه نینک} XVI-25; *çarh-ı felekniñ* {چرحی فلک نینک} XIX-22; *garıbnıñ* {غربینک} XLVII-23.

Yükleme Hâli Eki (نی ; ی)

Ek, ünlüyle biten isim kök ve gövdelerinden sonra her zaman *+nı/+ni* biçiminde; ünsüzle biten isimlerden sonra ise çoğunlukla *+ı/+i* biçiminde, bazen de ünlülerden sonra kullanılan *+nı/+ni* biçiminde eklenmektedir. Ek ünlüsü büyük ünlü uyumuna tam olarak uyar. Ancak, dudak uyumuna bağlı olmayıp ek ünlüsü sistemli olarak düzdür.

Ünlü ile biten isim tabanlarından sonra *+nı/+ni* şeklindedir: *Hîveni* {خیوانی} XVIII-23; *kişini* {کیشی نی} XXIII-7; *güçlini* {کوچلینی} XXIII-33; *giceni* {کچه نی} XXIII-41; *dünyānı* {دنیا نی} LII-3.

Ünsüzle biten isim tabanlarından sonra *+ı/+i* biçimindedir: *çöli* {جولی} XX-10; *balı* {بالی} XX-11; *āhireti* {آخرتی} L-39; *düsti* {دوستی} LV-1; *yalanı* {یلانی} LXV-10.

Ekin ünsüzle biten isim tabanlarından sonra *+nı/+ni* şeklinin geldiği de görülmektedir: *rüsvālıknı* {رسوالیقنی} VI-2; *Yūnusnı* {یونیسنی} XVI-9; *itni* {ایتنی} XII-60; *garıbnı* {اربیننی} XVII-17; *Būḥarnı* {بوحرنی} XVIII-23.

Yönelme Hâli Eki (کا / ه ; ه)

Yönelme hâli ekinin iki şekli mevcuttur. Bu şekillerden birincisi *+a/+e* şekli, ikincisi de *+ga/+ge* şeklindedir.

Ekin birinci şekli, ünsüzle biten isim tabanlarından sonra *+a/+e* şeklinde olup hemze (ه) ile yazılmıştır: *yurda* {یورده} II-1; *töre* “başköşeye” {توره} XI-10; *çöle* {چوله} XII-84; *oda* “ateşe” {اوده} XXIII-35; *yatağa* {یاتاغه} XXX-11; *göze* {کوزه} XXXV-20; *ağaca* {اچاه} LXI-43.

Yönelme hâli ekinin +a/+e şekli ünlüyle biten bir isme geldiğinde araya yardımcı ses gelmez. Bu tür durumlarda ilgili ismin son ünlüsü ile hâl eki birleşir ve bir dolaylı ünlü uzaması ortaya çıkar. Bu tür durumlarda ünlü *elif* (ا) ile yazılır. Bu tipik özellik oldukça sistemlidir. Transkripsiyonda bu uzunluğu işaret etmek için kalın ünlülü ise *ā* ile ince ünlülü ise *ä* ile gösterildi:

ellā “elliye” (elli-e) { ٱ } XXII-18; *gallā* “tahıla” (galla-a) { ٱ } XXII-19; *gaygā* (gaygı-a) { غغا } XXXIX-6; *yalančā* (yalançı-a) { يالانچا } XLII-5; *kuzā* (kuzı-a) { قوزا } LXI-38; *ulā* (ulı-a) { ٱ } LXV-3; *kičā* (kiçi-e) { كچا } LXV-3; *kišā* (kişi-e) LXXIV-13; *deryā* (deryā-a) LXXXI-27; *yaḥšā* (yaḥşı-a) XCV-26.

Yönelme hâli ekinin ikinci şekli, +a/+e biçiminin eski şekli olan +ga/+ge’dir. Bazı örneklerde aynı isimden sonra bazen +a/+e biçimi gelirken, bazen de +ga/+ge biçiminin geldiği görülmektedir. Yaygın olarak kullanılan +a/+e biçimidir. Diğer şekil olan +ga/+ge biçiminin kullanımı, +a/+e şeklinin kullanımına göre sınırlıdır: *Müselmānlıkğa* { مسلمانلىق غه } I-39; *yołğa* { يولغه } VI-11; *kimge* { كىمكا } VII-6; *yaḥşılıkğa* { ياخشىلىقغه } VIII-11; *yerge* { يىركا } XII-52; *dünyāğa* { دنياغه } XIII-5; *balıkğa* { بالىقغه } XVI-9; *Mışırğa* { مىصرىغه } XVII-41; *dünyāge* { دنياكا } XIX-8; *birevge* { بىروكه } XLVI-28.

Bulunma Hâli Eki (ده)

Bulunma hâli eki +da/+de şeklindedir. Ek, ünsüz uyumuna bağlanmaz. Sadece tonlu şekilleri kullanılmakta, tonsuz şekilleri ise bulunmamaktadır. Eklendiği isim tabanlarına her zaman bitişik yazılır: *begde* { بكده } IV-35; *gaḥletde* { غاھلته } VII-2; *yaşda* { ياشده } VIII-29; *çölde* { چولده } IX-19; *içde* { ايچده } XI-2; *nefesde* { nefesde } XII-9; *öyde* { اويده } LIV-5; *törtde* { تورته } LXIV-20; *aşda* { آشه } LXV-20; *yürekde* { يوركده } XCII-47; *eşikde* { اشكده } XCVII-3.

Uzaklaşma Hâli Eki (دين)

Uzaklaşma hâli eki +dın/+din şeklindedir. Ünsüz uyumuna girmez. Bütün isim tabanlarına, daima tonlu şekilde eklenir ve tonsuz şekilleri bulunmamaktadır. Çağatayca özellik gösteren en tipik eklerdendir. Arap harfli imlâsında ek ünlüsü sistemli olarak ye (ى) ile yazılmış olup geniş ünlülü (+dan/+den) kullanım örneğine rastlanmaz. Eklendiği isim tabanlarına her zaman bitişik yazılır: *yoldın* { يولدين } IV-13; *işdin* { ايشدين } VIII-32; *yerdin* { يىردين } XII-37; *daşdın* { داشدين } XIV-21; *düstdın* { دوستدين } XV-10; *kişidin* { كيشيدين } XVII-18; *oğuldın* { اولولدين } XVII-38; *obadın* { اوبه دين } XXII-10; *içdin* { ايچدين } XXXVI-18; *öydin* { اويدين } XLVIII-24; *güldin* { گلدين } LXIII-12.

Eşitlik Hâli Eki (جه // چه)

Eşitlik hâli ekini +ça/+çe eki ile karşılanmaktadır. Ek, ünlüsü her zaman yazılır ve *hemze* (ؤ) ile karşılanır. Ek ünsüzü ise bazen *çim* (چ) ile bazen de *cim* (ج) ile yazılmıştır: *ärçe* {آرچه} I-26; *neçe* (kalıplaşmış biçimde) {نچه} I-74; *barça* “bütün” (kalıplaşmış biçimde) {بارچه} LXVII-20; *bildigimçe* {بیلدیکیمچه} IX-21; *munça* {مونچه} XXIII-45; *ança* {آنچه} XVI-2; *du āça* {دعاچه} LXI-31; *gürçiçe* “köpekçe, köpek kadar” {کورچیچه} LXXXIII-31; *dağça* {داجچه} CI-5.

4. Bildirme Ekinin İmlâ Özellikleri (دور)

Bildirme eki, +dur/+dür şeklindedir. Ek, hem ünsüz uyumuna hem de dudak uyumuna bağlanmaz. Ekin ünsüzü bütün isim tabanlarından sonra tonlu biçimde eklenir. Ek ünlüsü ise, dudak uyumuna uymaz, sistemli olarak yuvarlaktır ve yazıda her zaman *vav* (و) ile gösterilir. Eklendiği kelimelere imlâ kurallarına uygun olarak bitişik yazılırken, birkaç örnekte ise ayrı yazıldığı görülmektedir: *köpdür* {کوپدور} II-22; *bardur* {باردور} VIII-22; *yamanlıkdur* {یمانلیقدور} XIX-22; *gerekdür* {کراکدور} XXI-6; *azdur* {آزدور} XXVI-18; *yağşıdur* {یخشیدور} XXXV-10; *bellidür* {بلی دور} XLV-2; *düyşdür* {دویشدور} LII-17; *işdür* {ایشدور} LVI-27; *karadur* {قره دور} LXIII-11; *gicedür* {کیجه دور} LXIII-15.

C. Fiil Çekim Eklerinin İmlâsı

Görülen Geçmiş Zaman Eki (دو // دی)

Bu kipin çekimi -dI, çok az örnekte ise -dU ekiyle karşılanır. Ek ünsüzü ünsüz uyumuna girmez ve sadece tonlu şekilde kullanılır. Ekin ünlüsü ise, sadece birkaç örnek haricinde, dudak uyumuna girmez, her zaman düzdür: *işitdim* {ایشتدیم} I-9; *gördiñiz* {کورینکیز} I-53; *göçdiñ* {کوچدینک} II-1; *tüşdiñ* {توشدینک} VI-11; *kovdılar* {قودیلار} XII-46; *gördiler* {کوریدیلار} XII-133; *yitürdim* {یتوردیم} XV-6; *geçdi* {کچدی} XVI-38; *aldandık* {آلداندیق} XVIII-5; *yaşadın* {یاşادینک} LXIV-14; *yetüşdiñ* {یتوشدینک} LXIV-7.

Sadece şu örneklerde ek ünlüsünün dudak uyumuna bağlandığı ve yuvarlak olduğu görülür: *öldüñ* {اولدونک} XIX-20; *bolduñ* {بولدونک} LXIV-3; *boldum* {بولدوم} LXXX-9.

Öğrenilen Geçmiş Zamanın 1. Tipi (ميش)

Öğrenilen geçmiş zamanın 1. tipi -miş/-miş ekiyle kurulur. Ek yazılırken, ekin ünlüsü her zaman yazılır. Dudak uyumuna uymaz ve ek ünlüsü her zaman düzdür: *bermiş* {برمیش} I-28; *tiñlemişler* {تينكلاميشلار} XII-30; *yaratmış* {يراتمىش} XII-109; *düzelmış* {دوزالميش} LXVIII-7; *diymişem* {ديمشام} LXVIII-24; *dolmuşdur* {دولميشدور} LXXXI-26; *çıkılmış* {چقمىش} XCII-3; *dogmuş* {دوغمىش} XCII-15.

Öğrenilen geçmiş zamanın 2. tipi

Öğrenilen geçmiş zamanın 2. tipinde (I)-p eki ile birinci ve ikinci teklik şahısta, şahıs zamirleri; teklik üçüncü şahısta ise -dur/dür eki kullanılır.

teklik 1. şahıs: Çekimde “men” teklik birinci şahıs zamiri kullanılır: *azaşip men* {ازاشب من} XV-3; *bilip men* {بيليب من} XXVI-10; *gelip men* {كليپ من} LXXXVII-27.

teklik 2. şahıs: Çekimde “sen (sin)” teklik ikinci şahıs zamiri kullanılır. Bu şahıs zamiri eklendiği fiile sistemli olarak ayrı yazılır. Ayrıca, şahıs zamiri unsuru bazen sadece *sin* (س) ve *nun* (ن) ile “□” biçiminde yazılırken bazen de *sin*, *ye*, *nun* ile “سين” biçiminde yazılmıştır. Transkripsiyon yapılırken araya *çizgi* (-) çekilerek ve eklendiği fiilin tabanındaki ünlü uyumuna bağlanarak -*sin*/*sin* şeklinde okunmuştur: *gidip-sin* {گيديب سين} I-9; *yatıp-sin* {ياتيب سين} VII-2; *alıp-sin* {آليب سين} LXXXVI-7; *koyıp-sin* {قويپ سين} LXXXVI-24; *barıp-sin* {باريب سين} XCIX-2.

teklik 3. şahıs: Çekimde kullanılan -dur/-dür eki dudak uyumuna bağlanmaz, her zaman yuvarlak ünlülüdür. Çoğu zaman fiil tabanından ayrı yazılır. Ancak birkaç örnekte bitişik yazıldığı görülmektedir: *gelipdür* {كليپ دور} IV-2; *çıkıpdur* {چيقيب دور} IV-5; *dönipdür* {دونيب دور} IV-27; *artıpdur* {ارتيدور} LVII-10; *tükenipdür* {توكنيب دور} LXX-17; *getürüpdür* {گتوريپدور} XCVIII-5.

Ç. Fiilimsilerin İmlâ Özellikleri

Sıfat-Fiil Eklerinin İmlâsı

-dik/-dik; -duk/-dük (دوک / دوق / ديك / ديق)

Ek ünlüsü her zaman yazılır ve ünlü uyumuna bağlanmıştır. Ancak dudak uyumuna bağlı değildir ve bu uyum bakımından oldukça sistemlidir. Aynı kelimeye bir yerde yuvarlak ünlülü eklenirken, bir başka yerde düz ünlülü olarak eklendiği görülebilmektedir. Ek ünsüzü her zaman tonlu olup tonsuz biçimi kullanılmaz: *iydügi* “yediği” {اييدوگي} I-23; *görmedik* {گورماديك} IX-15; *diydigiñ* {ديديگينك} X-7; *kıldugım*

{قىلدوغىم} XIV-10; *etdügim* {ئىدۇكىم} XIV-17; *bardık* {باردىق} XXVI-13; *etdügiñ* {ئىدۇكىن} XVIII-36; *çekdügi* {چىكۇكى} XLVI-23; *geldügin* {گىلدۇكىن} XLIX-12; *etdigi* {ئىدىكى} LI-21; *sevdigim* {سۇدىكىم} XC-9.

-an/ -en (ان)

Ek ünlüsü her zaman *elif* (i) ile gösterilir. Eklendiği fiillere bitişik yazılır: *bileniñ* {بلەنىك} X-21; *tafan* “bulan” {تافان} XII-26; *gezen* {گەزان} XVII-3; *gelenler* {گەلەنلەر} XIX-30; *gören* {گۆرەن} L-6; *ölen* {اولان} LVI-16; *içenim* {ايچانيم} LXXXVIII-13.

-ğan/-gen (گان/قان)

Metinde, -an/-en sıfat-fiil ekinin eski biçimi olan -ğan/-gen şeklinin de kullanıldığı görülmektedir. Ekin bu biçiminde, ek ünlüsü her zaman *elif* (i) ile yazılır ve ekin sadece tonlu biçimi kullanılır: *eylegen* {ايدىگان} XVI-13; *durğan* {دورقان} XIX-4; *gelgeniñ* {گەلگەنىك} XIX-21; *ayğan* {ايغان} L-5; *diygeniñ* {ديگەنىك} LIX-19; *yaratğan* {ياراتقان} LXVIII-21; *ötgen* {وتگان} XCV-9.

-mış/-miş (مش)

Bu sıfat-fiil eki çok az kullanılmıştır. Kullanıldığı örneklerde, ek ünlüsü yazılmamıştır. Eklendiği kelimeye her zaman bitişik yazılır: *çekilmiş* {چەكىلمىش} LXXI-9; *kurulmuş* {قۇرىلمىش} LXXI-10.

-r, -ar/-er (ار ; ر)

Kullanımı işlek değildir. Ek ünlüsü *elif* (i) ile yazılmaktadır: *yanar* {ياتار} III-10; *güler* {گولار} XLVII-19; *yarar* {يارار} L-40; *tutar* {توتار} C-18.

-maz/-mez (مان ; مز)

Ek, sonuna geldiği fiile her zaman bitişik yazılmıştır. Ek ünlüsü çoğunlukla gösterilmiş ve *elif* (ا) ile yazılmış; bazen de “م” şeklinde ek ünlüsü yazılmamıştır. Üzerine isim çekim eklerini alabilir: *gelmez* {گەلمەز} X-8; *almaz* {الماز} XXIII-59; *durmaz* {دورمەز} L-46; *sorulmaz* {سورولمەز} LXXIX-8; *görünmez* {گۆرۈنمەز} LXXXVI-2 // *almaz* “anlamayana” {المازە} XI-17; *añlamazıñ* {آنکلامازنىك} XXVI-16; *bilmezler* {بىيلمازلارە} LVII-7; *dözmezim* {دوزمازيم} LXXXIX-19.

Zarf-Fiil Eklerinin İmlâsı

-a /-e (ا)

Bu zarf-fiil eki her zaman *hemze* (ا) ile yazılmıştır: *göçe-göçe* {كوچه كوچه} I-12; *aķa durģan* {آقه دورقان} XIX-4; *aģa-döne* {آغه دونه} XXI-11; *bara-bara* {باره باره} LXXXVI-22.

-anda/ -ende (انده)

Ekin ilk ünlüsü her zaman *elif* (ا) sonundaki ikinci ünlüsü ise *hemze* ile (ا) yazılmıştır: *bolanda* {بولانده} I-59; *diyende* {ديانده} XI-13; *gelende* {گلانده} XVII-23; *tutanda* {توتانده} XXI-20; *görende* {گورانده} XXXIX-5; *sanaşanda* {ساناشانده} XLIII-2; *baranda* {بارانده} XCIV-15; *ölende* {اولانده} XCVII-34.

-ansoň/-ensoň (ان ۋونگ ; انۋونگ)

-an/-en sıfat-fiil eki ile *soň* kelimesinin birleşmesinden oluşmuş bir zarf-fiil eki olup eklendiği fiile “-ınca/-ince; -diktan/-dikten sonra” anlamı katar; “soň” kelimesi sıfat-fiil ekine bazen bitişik yazılırken {انۋونگ} bazen de ayrı {ان ۋونگ} yazılmıştır: *baransoň* “varınca” {باران ۋونگ} I-73; *görensoň* “görünce” {گوران ۋونگ} I-74; *basansoň* “basınca” {با ۋونگ} X-6; *tesensoň* “bitince” {تسانۋونگ} X-7; *tutansoň* {توتان ۋونگ} XXI-4.

-gaç / -geç (گاج ; گاج)

Ek ünlüsü her zaman gösterilir ve *elif* (ا) ile yazılır. Ekin başında bulunan ünsüz ise kalın ünlülü kelimelerde *gayn* (غ) ile, ince ünlülü kelimelerde ise *kef* (ك) ile; sonundaki ünsüz ise her zaman *cim* (ج) ile yazılmıştır: *bolgaç* {بولغاچ} XII-33; *çıkgaç* {چيگغاچ} XXII-10; *gitgeç* {گيتگج} XII-37; *gelgeç* {گلگج} XII-45.

-iban / -iben (ييان)

Ekin ilk ünlüsü *ye* (ي) ile ikinci ünsü ise *elif* (ا) ile yazılmıştır: *çıkıiban* {چيگييان} XIX-8; *aydıiban* {آيدييان} XXVIII-18; *salıiban* {سالييان} LXX-2.

-inça / -inçe (ینچہ ; ینچہ)

Ekin ilk ünlüsü dudak uyumuna bağlanmaz ve her zaman düz ünlülü olup ye (ی) ile; sonda bulunan ikinci ünlüsü ise hemze (ة) ile yazılmıştır: *ölinçā* {اولینچہ} I-15; *ayrulinçā* {ایرولنچہ} XLVI-22; *çıkınçā* {چیقینچہ} LXXVII-19; *dolinçā* {دولینچہ} XCVII-30; *ayrılınçā* {ایرلینچہ} XCVII-31; *tafinçā* {تافینچہ} XCVII-33; *kofinçā* {قوفینچہ} XCVII-35.

-may / -mey (مای)

Tespit edilen örneklerde ek ünlüsü her zaman gösterilmiş ve *elif* (ا) ile yazılmıştır. Ek, sonuna geldiği fiillere her zaman bitişik yazılır: *getürmey* “getiremeyip” {کتورمای} III-15; *dözmey* “dayanamayıp” {دوزمای} XII-72; *çalmay* “çalmadan, vurmadan” {چالمای} XXI-26; *gezişmey* {کزیشمای} XXI-28; *öte bilmey* {بیلمای} XL-33; *etmey* {اتمای} XLIX-23.

-mayın/-meyin (ماین)

Ekin ilk ünlüsü her zaman gösterilir ve *elif* (ا) ile yazılır. Ancak ikinci ünlüsü (ı-i) yazılmamıştır: *görmeyin* “görmeden” {کورماین} XI-21; *yörmeyin* “yürümeden” {یورماین} XI-22; *armayın* “yorulmadan” {آرماین} XI-23; *salmayın* {سلماین} XII-46; *ölmeyin* {اولماین} XXIX-2.

-ıp/ -ip, -up/ -üp (وپ , یپ ; ب)

Ek, ünsüzü her zaman *be* (ب) ile yazılır. Ünlü ile biten fiil tabanlarına geldiğinde araya yardımcı ses almaz. Bu durumlarda ilgili fiilin son ünlüsü ile zarf-fiil ekinin ilk ünlüsü birleşir ve ikincil bir ünlü uzaması meydana gelir. Bu tipik durum *elif* (ا) ile yazılarak gösterilir. Bu uzunluğu işaret etmek için kalın ünlü olduğunda *ā* ile ince ünlülü ise *ā* ile transkripsiyonu yapılmıştır: *bağlāp* {بـاـڭـلاـڭـ} I-50; *beslāp* {بـسـلاـڭـ} XI-11; *tişlāp* {تیشلاڭ} XII-55; *bulāp* {بولاب} XII-55; *zorlāp* {زورلاب} XII-66; *dağlāp* {داڭلاب} XII-90; *ağlāp* {اڭلاب} XII-91; *sözlāp* {سوزلاب} XII-148; *oyñāp* {اویناب} LXI-48; *istāp* {اڭتاب} LXX-13; *taşlāp* {تاشلاب} LXXXIII-5.

Ünsüzle biten fiil tabanlarına ise (وپ , یپ) şeklinde bağlanır. Bu kullanımında ek ünlüsü dudak uyumuna bağlanmaz: *diyüp* {دیوب} XII-44; *urıp* {اوریب} XII-46; *yumup* {یوموب} XII-64; *bilip* {بیلیب} XII-151; *alup* {آلوب} XLVII-20; *görip* {کوریب} LXIV-67.

İsim-Fiil Eklerinin İmlâsı

-ma/-me (مه)

Diğer isim-fiil ekleri -mağ/-mek ve -ış/-iş kadar işlek değildir: *uruş itme* {وروش ایتمه} “savaşmak” X-20; *āh çekme* {آح چکمه} XCI-3.

-mağ / -mek (مک // ماک ; مق // ماق)

Temel fonksiyonu, fiillere eklenerek bunlara ait hareket isimleri yapmak olan bu ek oldukça işlektir. Sonuna geldiği fiillere her zaman bitişik yazılmaktadır. Ek ünlüsünün yazılışıyla ilgili bir istikrar yoktur. Bazen ek ünlüsü yazılırken, bazen de yazılmamaktadır. Yazıldığı örneklerde ise her zaman *elif* (ا) kullanılır: *diymek* {دیماک} I-53; *sinamak* {سیناماق} VII-26; *yörmek* {یورماک} XXI-12; *bağırmağ* {باغیرمق} XXI-24; *görmek* {کورمک} XXI-28; *ağarmak* {آرمق} XXI-44; *minmek* {منمک} XXXIX-24; *kuçmak* {قوچماق} “sarılmak, kucaklamak” XXXIX-24; *saymak* {سایماق} XXXIX-8.

Birçok örnek te ekin +lık/+lik ekiyle birlikte kullanıldığı görülür. Bu tür örneklerde -mağ/-mek ile +lık/+lik adeta kalıplaşmıştır. İsim-fiil eki -mağ/-mek’in +lık/+lik ekiyle genişletilmiş biçimde kullanılması Çağataycada da görülür: *bolmağlık* “olmak” X-24; *övit övretmeklik* LXI-3; *gitmeklik* LXI-14; *gezmeklik* LXI-20; *oynamaklık* LXI-25; *gülmeklik* LXI-25; *yüvirmeklik* LXI-26; *ölmeklik* LXI-26; *bilmeklik* LXI-27; *silmeklik* LXXXVII-17.

-ış/-iş; -uş/-üş

Bu ek -mağ/-mek ekinden sonra ikinci sırada işlek olan isim-fiil ekidir. Fiile gelerek bunlara ait hareketin ismini karşılar; çoğunlukla kalıcı isimler türetir: *uruş* “savaş” {وروش} X-20; *geziş* {کزیش} XXXIV-8; *durış* {دوریش} XXXVI-26; *biliş* {بیلیش} L-16; *döviş* {دوویش} LIV-28; *gidiş* {کیدیش} LXV-16; *yöriş* “yürüyüş” {یوریش} LXXVIII-12.

Sonuç

1. Zelilî, 18-19. yüzyıllar Klâsik Türkmen Edebiyatı şairidir. Şiirleri “Magtımğulı Adındaki Golyazmalar Institutı”nda muhafaza edilmektedir. Şiirlere kaynaklık eden el yazmalarının çoğunun istinsah tarihi ve müstensihî belli değildir. Yazmalar genellikle klâsik dönem Türkmen şairlerinden seçme şiirler bir araya getirilerek teşekkül ettirilmiştir. Zelilî’nin şiirlerinin de bulunduğu çoğu yazma bu amaçla yazıldığı için şairin bir şiiri bazen 15’e yakın yazmada tekrar edilmektedir.

2. Şiirlerde hâkim olan imlâ Çağatayca imlâdır. Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin çoğu ilgili klâsik dönem imlâsı ile yazılmıştır. Yapım ve çekim eklerinin, alınma kelimelere de, Türkçe kökenli kelimelere eklendiği şekilde geldiği görülür. Ünlü ve ünsüzlerin yazılışında belirli bir istikrar vardır. Özellikle, ünlülerin imlâsı oldukça sistemlidir. Ancak, bazı ünsüzlerin yazılışı ise istikrarsızdır. Mesela, aynı kelime bazen *c* (cim) ile bazen de *ç* (çim) ile yazılmıştır: *çağ* {چاغ} XXI-5; *çağ* {چاغ} II-6.

Eklerin imlâsında belirli bir sistem vardır. İstisnalar dışında hemen hemen bütün ekler aynı imlâ ile yazılmıştır. Bir ekin kelimelere bitişik ya da ayrı yazılmasında da belirli bir sistem mevcuttur. Birkaç istisna haricinde, ek, kelimelere ya her zaman bitişik ya da her zaman ayrı yazılmıştır.

3. Ses bilgisi bakımından görülen önemli bir durum ünlü uzamasıdır ve bu durum imlâyâ da yansır. Bugünkü standart Türkmen Türkçesi aslî uzun ünlüleri muhafaza eder. Aynı zamanda da bazı ses olaylarına bağlı olarak ikincil uzunluklar da ortaya çıkar.

Birincil olan aslî ünlü uzunluklarına işaret eden en tipik kullanım Türkçe kökenli kelimelerin başında *a* ünlüsünün, kısa olduğunda *elif* (ا) ile yazılırken uzun olduğunda ise *medli elif* (اِ) ile yazılmasıdır: *aç* {چا} XXIV-14; *ay* {اي} XLIV-4; *agaç* {چاچاق} XLIV-12; *al* “hile” {ال} LX-11; *aṭ* {اط} LXIV-23; *aş* {اش} LXIV-15.

Bazı ses olayları neticesinde ikincil uzun ünlülerin ortaya çıkışı örnekleri de mevcuttur. Bu da standart Türkmen Türkçesinde bugün yaygın olarak görülen özelliğin 18-19. yüzyıllarda da var olduğunu göstermektedir. Ünlü uzaması ile ilgili en tipik örnek yönelme hâli ekidir. Bir diğer tipik ek de *-Ip* zarf-fiil ekleridir.

Yönelme hâli ekinin *+a/+e* şekli ünlüyle biten bir isme geldiğinde araya yardımcı ses girmez. Bu tür durumlarda ilgili ismin son ünlüsü ile hâl eki birleşir ve bir dolaylı ünlü uzaması ortaya çıkar. İki ünlünün birleşmesi ile ortaya çıkan bu ikincil uzun ünlü *elif* (اِ) ile yazılır: *ellā* “elliye” (<elli-e); *kuzā* (<kuzı-a), *kişā* (<kişi-e). Aynı durum *-Ip* zarf-fiil ekinde de görülür: *beslāp* (<besle-ip) XI-11; *ağlāp* (<ağla-ıp) XII-91; *sözlāp* (<sözle-ip) XII-148; *oynāp* LXI-48; *istāp* (<iste-ip) LXX-13; *taşlāp* LXXXIII-5; *eylāp* XCII-1.

4. Şiirlerde Türkçe kökenli kelimelerde dil uyumu tamdır. Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde ise, dil uyumu yoktur. Alınma kelimelere eklenen ekler de, ilgili kelimenin son ünlüsüne göre dil uyumuna bağlanmıştır. Ancak çok sınırlı örnekte (*kıyāmetlik*, *dünyāge* gibi) uyumun bozulduğu görülür.

Dudak uyumunun ise olmadığı görülür. Meselâ, *+lı +li* ve *+sız/+siz* isimden isim yapma ekleri her zaman düz ünlülüdür ve dudak uyumuna bağlanmaz. Aynı şekilde ilgi hâli eki ve yükleme hâli ekinin de, kullanıldığı bütün örneklerde düz ünlülü olduğu görülür. Bunun tam tersi olarak da, *-dur/-dür-* fiilden fiil yapma eki ile *-dur/-dur* bildirme ekinin ünlüsünün bütün örneklerde yuvarlak ünlülü olduğu ve dudak uyumuna bağlanmadığı tespit edilmiştir.

Ünsüz uyumu da tam değildir. Özellikle tonlu tonsuz ses karşılıkları olan eklerin, sadece tonlu varyantları kullanılmıştır. Bulunma hâli, uzaklaşma hâli, bildirme vb. eklerin her zaman tonlu olduğu görülür. Buna karşılık, eşitlik hâli ekinin ünsüzü ise, her zaman tonsuzdur.

5. Tarihi dönemlerde Türkmenlerin konuşma dilleri Oğuz Türkçesi iken, yazı dilleri Çağatayca'dır. Standart Türkmen Türkçesi ise 20. yüzyıldan itibaren yazı dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Çağatayca'nın 20. yüzyıla kadar yazı dili olarak kullanıldığı birçok örnek ispatlamaktadır.

Özellikle hâl eklerinin Çağataycadaki şekliyle kullanılması; bazen de bir hâl ekinin ikili biçimlerinin var oluşu buna delildir. İkili biçimlerin eski şekli Çağataycadır; yeni şekli ise, Batı Türkçesinde geç dönemde, ses değişimleri ve ses olayları neticesinde ortaya çıkan şekildir.

Hâl eklerinden en tipik olanı uzaklaşma hâli ekidir. Ek, Çağataycada olduğu gibi *+dın/+din* biçimindedir: *yerdin, yokdın, işdin*. Bugünkü standart Türkmen Türkçesinde ise *+dan/+den* biçimini almıştır. Yönelme hâli ekinin ise, ikili biçimi kullanılmıştır. Ek, bazı örneklerde Eski Türkçede ve devamındaki Çağataycada olduğu gibi *+ğa/+ge* (*düzge, balıkğa, dünyāğa*) şeklinde, bazı örnekler de ise, Batı Türkçesinde kullanılan *+a/+e* biçimindedir. Bu durum *+ğa/+ge*'den, *+a/+e*'ye geçişi gösteren bir durumdur. Bugünkü Türkmen Türkçesinde ise artık *+ğa/+ge* kullanımdan tamamen düşmüştür.

6. Tespit edilen önemli bir husus da, sıfat-fiil eklerinin kullanımı ile ilgidir. Sıfat-fiil eklerinin hem Eski Türkçedeki biçimleri hem de Batı Türkçesindeki şekilleri kullanılmıştır. Meselâ, *-an/-en* sıfat-fiil ekinin, *-ğan/-gen* biçiminin örnekleri de görülür. Sıfat-fiil eklerinin kullanımı ile ilgili bir diğer önemli özellik de, bütün sıfat-fiil eklerinden sonra isim çekim eklerinin gelebilmesidir: *edeni* "yaptığı", *içenim* "içtiğim".

7. Zeliî'nin şiirlerin yaklaşık %75'i hece vezniyle yazılmıştır. Yaygın olan hece ölçüleri 7'li (4+3, 3+4), 11'li (6+5, 4+4+3 vb.) ve 14'lü hece ölçüleridir. Şair, şiirlerinde kafiye ve redifleri ustalıkla kullanmıştır. Kafiye örgüsü bakımından şiirler koşma ve mani tarzındadır. Diğer şiirler ise aruzla yazılmıştır. Yaygın olarak da murabba ve muhammes tarzındadır. Şairin bir de münacat kasidesi bulunmaktadır (s.

384-LVIII). Birkaç şiiri ise aruza tam uymamakla birlikte, şekil olarak, terkîb-i bend tarzında yazılmıştır (s.500-XCII).

8. Şairin şiirlerini dönemine göre üçe ayırabiliriz: *sürgün öncesi yazdığı şiirler*, *sürgün yıllarında yazdığı şiirler*, *sürgünden kurtulduktan sonraki yazdığı şiirler*.

Şiirlerini, konuları bakımından da beş grupta toplayabiliriz. Bunlardan birincisi, vatan sevgisini, yaşadığı bölgenin doğal güzelliklerini, vatan özlemini işlediği şiirlerdir. Şair ömrünün, 7-10 yılını sürgünde geçirmiştir. Sürgün yıllarında yazdığı şiirlerde hep vatan hasreti işlenir. İkinci gruptaki şiirleri ise, kahramanlık üzerinedir. Bu tarz şiirlerinde, mertlerle namertler karşılaştırılır. Mertlik övülürken, namertlik, vatana ihanet keskin ifadelerle eleştirilir. Üçüncü grupta sevgi şiirleri yer alır. Zelilî gençliğinde Döndü isminde bir kızı sevmiş ancak sevdiği kız zorla başkasıyla evlendirildiği için, kavuşamamışlardır. Bu grupta yer alan şiirlerinde sevgilisine seslenir ve gençlerin zorla evlendirilmesini eleştirir. Dördüncü gruptaki şiirleri ise öğüt-nasihat şiirleri olup doğruluk-sahtekârlık, bey-halk, fakir-zengin, iyi huylar-kötü huylar gibi kavramların mukayesesine dayanır. Yaşadığı dönemde beylerin halka ve vatana ihanet ettiği, zenginin fakiri ezdiği, insanların doğru davranmadığı, din adamlarının nefislerine yenik düştüğü vurgulanır. Şairin son olarak da dini muhtevalı şiirleri beşinci grupta gösterilebilir.

KAYNAKLAR

AHUNDOV, Ahmet Gürgenli. *Zelilî. Sayılanan Goşgular*, Aşgabat, 1940.

ATAMÄDOV, Nazar vd. *Hâzirki Zaman Türkmen Dili*, Aşgabat, A.M. Gorkiy Adındaki Türkmen Dövlət Universiteti, Türkmen Dili Kafedrası Neşriyatı, 1960.

AZMUN, Yusuf. “Kurbandurdı Zelilî”, *Türk Kültürü*, IV/39, Ocak 1966, s. 54-60, 1966b.

AZMUN, Yusuf. “Türkmen Halk Edebiyatı Hakkında”, *Reşit Rahmeti Arat Armağanı*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 32-84, 1966a.

ÇARIYAROV, B. “Vatancı Şahır (doklad)”, *Zelili-200*, Aşgabat, İlim, s. 40-45, 1990.

DURDIYEV, Kakacan. *XIX Asır Hem-de XX Asırın Başındaki Türkmen Edebiyatının Tarhından Oçerkler*, Aşgabat, Magarîf Neşriyatı, 1987.

DURDIYEV, S. ve KÜRRAYEV, N. *Zelilî, Goşgular*, Aşgabat, 1954.

DURDIYEV, S. *Zelilî. Eserler*, Aşgabat, 1959.

DURDIYEV, S. *Zelilî. Goşgılar*, Aşgabat, TSSR Ilımlar Akademiyasının Neşiriyatı, 1960.

GURBANSÄHEDOV, G. *Gurbandurdı-Zelili*, Aşgabat, 1945.

HAMZAYEV, M. Ya., vd. *Türkmen Diliniñ Sözlügi*, Aşgabat, Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyası, Mağtımğulı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutı Neşiriyatı, 1962.

KARPOV, İ. “Seydi Bilen Zeliliniñ Dövrünü Övrenmek Üçin Materiallar”, Aşgabat, 1945.

KARRIYEV, B.A. *Zelilî ve Onun Dövri*, Aşgabat, 1943.

MEREDOV, A. ve AHALLI, S. *Türkmen Klasıkı Edebiyatınıñ Sözlügi*, Aşgabat, Türkmenistan Neşiriyatı, 1998.

MÄTGELDİYEV, S. “Zelilinin Dövri”, *Zelili-200*, Aşgabat, Ilım, s. 27-37, 1990.

MIRADOV, Saylav. *Zelilî- Şahırnıñ Dövri Hem Döredicilik Dünyesi*, Aşgabat, Türkmenistan Neşiriyatı, 1983.

SARIYEV, Berdi ve GÜDER, Nurcan. *Türkmençenin Grameri I Fonetika: Ses Bilgisi*, Ankara, Türk Dünyası Gençlerinin Mahtumkulu Yayın Birliğı, 1998.

SARIYEV, Berdi ve GÜDER, Nurcan. *Türkmençenin Grameri II Morfologiya: Şekil Bilgisi*, Ankara, Türk Dünyası Gençlerinin Mahtumkulu Yayın Birliğı, 1998.

SÖYEGOV, M. (Redaktör). *Türkmen Diliniñ Grammatıkası, Morfologiya, Mahtumğulı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutı*, Aşgabat, Ruh Neşiriyatı, 1999.

TÄÇMIRADOV, T.. “Zeliliniñ Dili Barada”, *Zelili-200*, Aşgabat, Ilım, s.45-49, 1990.

TEKİN, Talât ve ÖLMEZ, Mehmet, vd.. *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Ankara, Simurg Yayınları, 1995.

YILDIRIM, Hüseyin. *Zelilî Divanı (Metin-Aktarma-Gramer İncelemesi)*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

YILMAZ, Hayati. *Mahtumkulu Divânı (İnceleme-Metin-Dizin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.

ZELİLÎ-200. (Dokladlar, Makalalar ve Habarlar), Aşgabat, 1990.